

رهنگه‌دانا ئەفسانه‌یا زەمبیل‌فرۆشی دناڤ کوردانا
The Reflection of Zembilfiroş Epic Among the Kurds
Zembilfiroş Destanı'nın Kürtler Arasındaki Yansıması

Karwan Salih WAISY

<https://orcid.org/0000-0001-9116-1843> | salih.waisy@uoz.edu.krd
Zankoya Zaxoyê, Fakulîteya Zanistên Mirovî, Beşa Dîrokê, Zaxo- HKI- Iraq
ROR ID: <https://ror.org/05sd1pz50>

Jêgir Citation Atf	Waisy, K. S. <i>Artuklu Kurdology</i> (19). 78-103 DOI: 10.35859/artuklukurdology.1628694
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	22.12.2024
Dîroka Qebûlê Acceptance Date Kabul Tarihi	03.02.2025
Dîroka Weşandinê Publication Date Yayın tarihi	30.03.2025
Cureyê Gotarê Article Type Makale Türü	Gotara vekolinê Research article Araştırma makalesi
Hakemî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk Ethical Statement Etik Beyanı	Hatiye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têtûz hatine referanskirin <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> Bu çalîşma yapîlurken ve yazîlurken bilimsel ve etîk ilkelere uyulduđu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduđu beyan edilir.
Kontrola İntihalê Plagiarism Checks Benzerlik Kontrolü	Belê – İntihal.net Yes – İntihal.net Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendîyan Conflicts of Interest Çıkar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. <i>There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.</i> Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî Grant Support Maddî Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolinê ti fonên derveyî wernegirtine. <i>The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.</i> Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telifê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. <i>Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i> Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên İndeksan Dizînleme Bilgisi Indexing	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Linguistic Bibliography

پۆخته

ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆش ئێک ژ نافوده‌نگترین جیروۆکین سوڤیگه‌رین ئایینی یه‌ ده‌برینن ژ که‌تواری ژیارا جفاکێ کوردی دکه‌ت و رهنهنگه‌دانه‌کا باش دناڤ میژوویا کوردیدا هه‌یه و بوویه ئه‌گه‌ری هندێ چه‌ندین بوچوونین جودا جودا ل‌دۆر روودانین ئه‌وێ به‌یتنه‌ دیارکرن، چه‌ندین ده‌ققین ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیل فرۆشی ژ لایین نڤیسه‌ری کورد فه‌ هاتینه‌ نڤیسین، ب مه‌رما رونکرنا راستی و کاریگه‌رییا ئه‌فنی ئه‌فسانن دناڤ روودانین دیرۆکا کوردیدا ئه‌فنه‌ بابته‌ هاتیه‌ هه‌لبژاردن داکۆ ب شیوه‌یه‌کن زانستی ئه‌ف ئه‌فسانه‌یا دیرۆکی به‌یتنه‌ شروقه‌کرن. ئارمانجا سه‌ره‌کی ژ ئه‌نجامدانا ئه‌فنه‌ فه‌ کۆلینی ئه‌وه‌ راستیا مژارین گریڤایی ب ئه‌فنه‌ ئه‌فسانن فه‌ و ده‌ققین ئه‌وێ ب شیوه‌یه‌کن زانستی به‌یتنه‌ خویاکرن، داکۆ هه‌بوونا ئه‌فنه‌ ئه‌فسانن ب پۆن به‌یتنه‌ خویاکرن، ژبه‌رکۆ گه‌له‌ک لایه‌نین ئه‌فنه‌ ئه‌فسانن هه‌شتا ب شیوه‌یین زاره‌کی ده‌یتنه‌ گوتن. دگه‌ل نڤیسینا خو ئه‌فنه‌ فه‌ کۆلینه‌ هه‌لودده‌ت به‌رسقا چه‌ندین مژارین گریڤایی ب ئه‌فنه‌ ئه‌فسانن فه‌ مینا زه‌مبیل فرۆش کی بوو و سه‌رهاتیا ئه‌وی ل کیشه‌ هاتیه‌ روودان؟ هزر و بیری کوردانسان ل دۆر ئه‌وی چاوان؟ مه‌زاری زه‌مبیل فرۆشی دکه‌فیه‌ کیشه‌؟ چه‌وا زانایان به‌ریخۆدایه‌ کاریگه‌رییا ئه‌فنه‌ ئه‌فسانه‌یا کوردی دناڤ کورداندا؟ چه‌ند ده‌ققین سه‌رهاتیا ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیل فرۆشی هه‌نه‌؟ که‌فتن ده‌ققین جیروکا زه‌مبیل فرۆشی چنه‌؟ بده‌ت. دیسان ژ ئه‌نجامین ئه‌فنه‌ فه‌ کۆلینی خو یا دبیت ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی بناخه‌یه‌کن سوڤیگه‌ری بخۆفه‌گریه‌ و کارفه‌دانه‌کا ژۆر دناڤ کورداندا کریه‌ و بوویه چه‌قه‌کێ گرنگی سوڤیگه‌ریی دمیژوویا کوردیدا

په‌یقین سه‌ره‌کی: ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیل فرۆشی، کورد، مه‌زار، ده‌ق و کوردناس.

خالین سه‌ره‌کی:

بناخین دیرۆکی نیشانده‌ن ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی یا سوڤیگه‌ری بوو.

دیتنن خۆدا کوردانسان دیارکریه‌ ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی پریکا فۆلکۆری زاره‌کی گه‌له‌ک دناڤ کورداندا رهنهنگه‌دایه‌.

گه‌له‌ک ده‌قین ئه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی هه‌نه‌، به‌لێ یا فه‌قیی ته‌یران گه‌له‌ک دناڤ کورداندا به‌لاقبویه.

گه‌له‌ک بچوون ده‌رباره‌ی مرنا زه‌مبیلفرۆشی هاتینه‌ دیارکرن و ده‌فنی فه‌ کۆلیندا مرنا ئه‌وی ل باتیفا هاتیه‌ پشت راستکرن.

Abstract

The Epic of Zembilforş is one of the most well-known religion spiritual epic, which revealed the reality of Kurdish society life and it has a great reflection in the Kurdish history, as a result it has some different points regarding to its events, there are different manuscripts of Zembilforş epic wrote by Kurdish scholars. With the aim of showing the reality and influence of this epic among the Kurdish history events, this subject is being chosen to explore this historical epic scientifically. The main objective of this study is to depict the relevant events of this epic and its manuscripts in a scientific approach in order to show its reality, as many epacts of this epic are remained verbally. Within its writing this study attempts to answer some relevant questions relating to its events such as who was Zembilforş? Where its epic happened? What were the Kurdologist viewpoints on it? Where is its grave situated? How did the scholars look at this Kurdish epic reflection among the Kurds? There are how many manuscripts of Zembilforş epic? What are the oldest manuscripts of Zembilforş epic? Also from Results of this article appears that Zembilforş epic had religious structure and reflected among Kurdish greatly likewise it became a significance religious aspect in the Kurdish history.

Keywords: Zembilforş epic, Kurds, grave, manuscripts, Kurdologists.

Highlights

Historical structure showed that the Zembilforş epic is a mysticism.

In their viewpoints the Kurdologists explored the Zembilforş epic reflected among the Kurds through oral folklore.

There are some manuscripts on the Zembilfiroş epic, that of Feqî Teyran reflected among the Kurds greatly.

There are many viewpoints on the Zembilfiroş death, in this study it has been presented he was certainly died in Batifa.

Öz

Zembilfiroş Destanı, Kürt toplum yaşamının gerçekliğini ortaya koyan en bilinen dinsel manevi destanlardan biridir ve Kürt tarihinde büyük bir yansıması vardır. Kürt bilginleri tarafından yazılmış Zembilfiroş destanının farklı el yazmaları vardır. Bu konu destan ve Kürt tarihi olayları arasındaki gerçekliğini ve etkisini göstermeyi amaçlayarak, bu tarihi destanı bilimsel olarak incelemek için seçilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, bu destanın ilgili olaylarını ve el yazmalarını bilimsel bir yaklaşımla tasvir ederek gerçekliğini göstermektir, çünkü bu destanın birçok tarafı sözlü olarak kalmıştır. Bu çalışmada Zembilfiroş kimdir? Destan nerede yaşandı? Kürdologların bu destan hakkındaki görüşleri nelerdir? Mezarı nerededir? Bilginler bu Kürt destanının Kürtler arasındaki yansımasına nasıl bakmaktadır? Zembilfiroş destanının kaç el yazması bulunmaktadır? Zembilfiroş destanının en eski el yazmaları hangileridir? Araştırmanın sonuçları Zembilfiroş efsanesinin tasavvufi kökenlere dayandığını ve Kürtler arasında geniş yankı uyandırdığını, dolayısıyla Kürt tarihinde tasavvufun önemli kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zembilfiroş destanı, Kürtler, mezar, el yazmaları ve bilginler.

Öne Çıkanlar

Tarihsel yapı, Zembilfiroş destanının bir tasavvuf olduğunu gösterdi.

Kürdologlar, kendi bakış açılarına göre, sözlü folklore aracılığıyla Kürtler arasında yansıyan Zembilfiroş destanını araştırdılar.

Zembilfiroş destanı hakkında bazı el yazmaları var, Feqî Teyran'ın destanı Kürtler arasında büyük ölçüde yansımıştır.

Zembilfiroş ölümü hakkında birçok bakış açısı vardır, bu çalışmada kesinlikle Batifa'da öldüğü sunulmuştur.

پیشه‌کی

نه‌فسانه‌ییک ژ نه‌وان مژارین گرنه‌گه یین ل دیرۆکییدا هاتینه باسکرن، نه‌ف مژاره گه‌له‌ک بابه‌تین دیرۆکی، کولتۆری و فۆلکۆری بخۆفه‌دگریت، پتریا جارن نه‌فسانه‌ی ده‌برینێ ژ بوویه‌رین گریدایی ب جفاکی و ئایینی فه‌ دکه‌ت، دبیت نه‌و روودانا ده‌فسانه‌یدا ده‌برینێ ژ رویدانه‌کا راسته‌قینه یان ئاشویی بکه‌ت و مژارین نه‌وئ بریكا پیسه‌هات و پیسه‌فه‌چووین دیارده‌ین جفاکی دناڤ میله‌ناندا به‌لاف ببه‌ن، نه‌ف چه‌نده بریكا ستران، دیاردین جفاکی و رویدانین میژووی دناڤ خه‌لکی دا به‌لاف دبن و ره‌نگه‌دانه‌کا ئاشکه‌را دکهن سه‌ر ره‌وشا جفاکی و بریكا دیاردین جفاکی بوویه‌رین نه‌وئ ژ جیله‌کی بۆ جیله‌کی ده‌ینه فه‌گه‌هاسن. مژارین نه‌فئ نه‌فسانه‌یا لژیر فه‌کۆلینیدا ب هه‌مان شیوه بریکین زاره‌کی، سترانین فۆلکۆری، به‌یتین ئایینی ژلایین ده‌روپسه‌انغه ل سه‌رانسه‌ری کوردستان به‌لاف بوویه.

گرنگییا نه‌فسانه‌ی زه‌مبیلفرۆشی دزفریت بۆ به‌لافبوونا نه‌وئ دچوارچووه‌کی ئایینی، جفاکی و میژوویدا، کو کاره‌کته‌ری نه‌وئ یین سه‌ره‌کی هه‌ولدايه ب بریكا ره‌وشت پاکی و که‌دا ملێ خو پندقیین ژاینی بۆ خو په‌یدا بکه‌ت و ده‌فه‌ی پندا تووشی سه‌ره‌ده‌یه‌یه‌کا نه‌پافژ ژلایینی خاتوونه‌کی فه‌ دبیت و ژبه‌ر ترسا خوئی هه‌ولده‌ت خو ژێ پزگار بکه‌ت، نه‌فجا هه‌لوپسته‌ی نه‌وئ ره‌نگه‌دانه‌کا باش ل پشت خو هیلايه.

ئارمانجا سه‌ره‌کی یا نه‌فه‌ی خواندنێ رونه‌کنا بوویه‌رین نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی دچوارچووه‌کی دیرۆکییدا داکو بدروستی روودانین نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی دیار بکه‌ن و راستیا نه‌فه‌ی نه‌فسانێ به‌یته دیارکرن، ژبه‌رکو ب ره‌نگه‌کی دیار ئارمانجا سه‌ره‌کی یا نه‌فسانه‌یه‌ی وه‌رگرتا سه‌ربۆرانه ژ خه‌له‌تین دیرۆکی.

ب شیوه‌یه‌کی گشتی یا ئاشکه‌رایه پتریا مژارین نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی دبیاڤی نه‌ده‌ی و فۆلکۆریدا هاتینه رونه‌کرن و نه‌ف چه‌نده تا راده‌یه‌کی بزه‌حه‌مت بوو، هه‌ول به‌ینه دان مژارین نه‌وئ دچوارچووه‌کی دیرۆکییدا به‌یته شروقه‌کرن، به‌لی پشتی گه‌له‌ک بزاف هاتینه هافیتن ژبۆ شروقه‌کرن روودانین نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی دچوارچووه‌کی میژوویدا، ده‌رفه‌ته‌ک باش هاته‌ پيش، کو مفا ژ هنده‌ک ژیده‌رین نه‌ده‌ی و کوردناسان به‌یته وه‌رگرتن. ب نه‌فه‌ی چه‌ندی هنده‌ک ژیده‌رین باش یین گریدایی ب مژارین نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی بده‌سته‌هاتن.

گرنگترین ژیده‌رین بۆ شروقه‌کرن نه‌فه‌ی خواندنێ پشت به‌ستن ل سه‌ر هاتیه‌کرن ده‌ستنقیستی (مراد خانێ بابه‌زیدی، چیرۆکی زه‌مبیل فروش یادگاری مرادخان بابه‌زیدی به‌ شیوه‌ی سوواری و کرمانجی)، (سه‌عید دیره‌شی - دیوانا فه‌قیی ته‌یران) و (م. رۆدینکۆوی و تارگه‌لی نه‌ده‌ی کوردی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست و پاشکۆیه‌ک) و (Samur Destana Zembilfro û Gulxatûn) و له‌یلا که‌پلان (Li Gorî Çar Epizotan Berawirdkirina Çar Varyantên Destana Zembilfro) .. هتدتر. ده‌فان ژیده‌ران رویدانین نه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی ب شیوه‌یه‌کی گشتی دچوارچووه‌یه‌ی هۆزانیدا هاتینه شروقه‌کرن، لبه‌ر رونه‌ایا نه‌فان ده‌قان روودانین نه‌وئ یین هاتین شروقه‌کرن. پریازا بۆ نه‌جمادانا نه‌فه‌ی فه‌کۆلینێ هاتیه بکاره‌ینان پریازا (چه‌نده‌یه‌تی و به‌راوردکاریا میژوویی) به، چونکی مژارین نه‌فه‌ی نه‌فسانێ لدویف رویدانین نه‌فه‌ی نه‌فسانێ دگونج و دی ب نه‌فه‌ی پریازی شیوازی رویدانین نه‌وئ ب شیوه‌یه‌کی دروست و زانستی هیین شروقه‌کرن.

١. ده‌سته‌پیک: بناخی نه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی

نه‌فسانه‌ی که‌ره‌سته‌یه‌ک بۆ ساخرنا هنده‌ک بیروباوه‌رین ئایینی یین که‌فن و نوی به‌ و هنده‌ک کوردناسان مینا (فلا دیمیر مینورسکی ۱۹۶۶-۱۸۷۷)، (نیکۆلا مار Nikola Mar) و (بازیل نیکیتین ۱۸۸۵-۱۹۶۰ Basil Nikitin) ی نه‌فسانه‌ی بۆ ساخرنا هنده‌ک بیروباوه‌رین ئایینی یین کوردان یین که‌فن و نوی یا بکاره‌ینای (Resül, ۱۹۷۰, p. ۱۱) ، نه‌ف نه‌فسانه‌یا زۆر دناڤ کوردانا به‌لافه و رۆژه‌لاتناسان زۆر به‌یاخه‌ پیدایه، ب چاپکر و کۆمکرنا نه‌وئ فه‌ مژوو یلبوون، ده‌فه‌ی نه‌فسانه‌یدا زۆر دیمه‌تین ژاینا کوردان هاتینه دیارکرن و دشین ب خاله‌کا وه‌رچه‌رخانی یا گریدانا داستانا قاره‌مانی ب داستانا نه‌فینداری فه‌ دانین. نه‌ف نه‌فسانه‌یه‌ی بریار، خواست و سووربوونا ئافره‌تا کورد نیشاندده‌ت (Resül, ۲۰۱۰, ۵۷-۵۸).

لژیر سیبه‌را نه‌فه‌ی چه‌ندی ب ئاشکه‌رایي خوڤیا دبیت چیرۆکین نه‌فسانه‌ی ژ مه‌ژییه‌کی هزرقان و راستیین سه‌رده‌مه‌کی په‌یدا بوویه، واته‌ چو چیرۆک ژ ده‌رفه‌ی هۆش و ژیواری مروفی نین، لژیر فه‌رپژا نه‌فه‌ی مژاری پندقییه به‌یته هزرکر نه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی بناخه‌یه‌کی مادی و هزری هه‌بوویه لدۆر هه‌بوونا دیارده‌یه‌کا راست دناڤ جفاکی کوردیدا هاتیه فه‌گیران، پندقییه نه‌فه‌ی نه‌فسانه‌یه‌ی هنده‌ک سه‌ربۆر تیدا هه‌بن و نه‌ف لایه‌نه بوویه نه‌گه‌ری پاراستن و فه‌گه‌هاسنا نه‌وئ تا بوویه نه‌گه‌ری ره‌نگه‌دانا

ئەوئ دناڤ کورداندا، ب ئەفی پەنگی خۆیا دبیت زەمبیلەرۆش گریدایی وژدان و کەلتۆرئ گشتی یئ کوردان بوو ژبەر هندی ب رەنگەکن بەرفرە بەرەبەلەبویە و رەنگەدانا خۆ دناڤ زاناین کورداندا کرییە(Tarduş, ۲۰۱۸, ۶۰).

یا ئاشکەرایە ئەف نیزیکی (۴۰۰) سالایە زەمبیلەرۆش وەک بەیتەکا ئەفسانەیا هاتیە نڤیسین، دانەین فولکلۆری، چ کەفتەر بن و ژیدەرئ بەیتان بن یان نڤیسەرەکن دارشتیبت و دانەیین فولکلۆری ژئ هاتیە گوتن، بو دیتنا سەرەداڤا هەقبەندیین زەمبیلەرۆشی ب میژووئ فە پیدڤیبوو، ل گەلەک سەمت و ئاستان بنیپین و لیبگەرین، داکو بزانیین کانئ زەمبیلەرۆش بەرەمەکن ئافرانیدیە و نڤیسەر هەبویە یان روودانەکا میژووئ یە یان داھتەنەکا هزرا کوردانە و بوویە هیڤینی دەقەکن نڤیسای یان ژ کەلتۆرەکن دی هاتیە وەرگرتن؟ پاشی چیرۆکا زەمبیلەرۆشی دڤیت چ بیژتە کوردان؟ بوچی کوردان هندیە گرنڤیدیایە و هندیە چەق ژئ برینە؟ بو لینگەرینا ئەڤان پرسیارین گونجایی پیدڤییە ل سەر چوار بواران بەرخیخۆ بەدین رەنگەدانا ئەفی ئەفسانەیی وەک:

رەنگەدانا ژیدەرین میژووئی و مادی .

رەنگەدانا ژیدەرین چیرۆک نڤیسای.

رەنگەدانا فولکلۆرئ زاردەڤ.

رەنگەدانا هەقبەندیین بیانی(Omer, ۲۰۱۷, ۳۲-۳۱).

رەنگەدانا ژیدەرین میژووئی و مادی: ژبەر گرنگی و بەلەبویە ئەفسانەیا زەمبیلەرۆشی دناڤ هەمی کورداندا و کرمانجان ب تایبەتی، گەلەک چەف و تر ژئ چۆینە و هەر دەقەرەکن پارچەبەکا ئەوئ یان دیمەنەکن ئەوئ یئ گونجای دگەل هزروسەرەمی پاراستییە، ژبەر هندی ب دەهان شیوازین چیرۆک و گۆتن و ستانئ هەنە. ژیدەرین کوردی یین چیرۆکن دابەشی چەندیین خالان دبن.

لدوڤ ژیدەرین زاردەڤ ب کیمی دوو تا سئ جە هەنە و تیدا گۆرا زەمبیلەرۆشی یان جەئ چیرۆکن دیار دکەن، کەلها فارقینئ (سلیڤا نۆکە) و کەلها شابانیین ل باتیڤا گولیان و کەلها میردینئ دگەل یا نامەدئ (دیاربەکرئ) (Tarduş, ۲۰۱۸, ۶۱). یا ئاشکەرایە دوویراتییا ئەڤان جەهان ژ ئیک گۆمان پئ دکەڤتە سەر هەمیان، ژبلی هەر ئیک وەلاتئ ئەوی بیت و یئ دی جەئ مشەخبوونا ئەوی بیت، بو ویتە، مراد خانئ زەمبیلەرۆش کرییە کورئ پاشایئ نامەدئ و جەئ چیرۆکن کرییە میردین، دبیت کەسەکن دی، زەمبیلەرۆشی بکەتە کورئ میرئ نامیدیئ و جەئ چیرۆکن بکەت کەلها شابانیین، ئەفی چەندی رەنگە ژیارەک تیدا هەبیت(Atli, ۲۰۲۴, ۴۹۴)

هەر چەوا بیت ئەف هەرسئ جەه و هندیەکن دی وەک جەئ چیرۆکن پئ نافداربووینە:

ئەف چیرۆکە ل کەلها فارقینئ (سلیڤا) پایتەختا میرین مەروانی و ئیکەمین دەولەتا کوردی ل سەر دەمی دەولەتا ئیسلامئ روودایە و وەسا هاتیە نیشان دا زەمبیلەرۆشی خۆ دیواری کەلھیدا هاقیتیە.

هندیەک دبیزن ل کەلها شابانیین ل باکوورئ رۆژەلاتئ زاخۆ روودایە و نەو گۆرەک ل سەر پئیا زاخۆ- باتیڤا هەیه، خەلکن دەقەرئ ب شیوەیەکن پیرۆز بەرخیخۆدەدەنئ و وەسا هزردکەن گۆرا زەمبیلەرۆشیە. ئەو ژئ هەمان چیرۆکن فەدگیرن و دیار دکەن زەمبیلەرۆشی خۆ دکەلها شابانییندا هاقیتیە خوارئ.

زەمبیلەرۆش کورئ پاشایئ نامەدئ بوو و وەک ل دەقئ مراخانئ بایەزیدندا هاتیە دیارکرن جەئ چیرۆکن ل کەلها میردینئ بوو و هندیەک دبیزن ل جزیرئ ئەف ئەفسانەیا هاتیە روویدان(Rdeni, ۲۰۰۸, ۳۰). .

رەنگەدانا ژیدەرین فولکلۆرئ زاردەڤ سەرھاتی ئەفسانەیا زەمبیلەرۆشی چ وەک ستان، سەرپێھاتی یان تیکەل ل جفاتین شەڤبیراندایا دەھاتە گوتن، دەرویشان ب دەڤ و عەرەبانین خۆ ل گەریانین خۆدا ل ناف گوند و باژیران یان مرگەفتان بو خەلکن دگوت یان ب شیوازئ ستانئ دگوت و ئەفە هەمی بوونە رەنگەدانا ساخکرن ژیدەرەکن زاردەڤ بو دەقەکن کەڤن بو جیلەکن نوی، سەرەپرای هندیە هەتا نەا روونەبوویە، ئایا فولکلۆر ژیدەرئ ئەفسانەیا سەرھاتی زەمبیلەرۆشی یە یان سەرھاتیەکا سوفیگەری بوویە دەقەکن ئەدەب و پاشی بوویە فولکلۆرئ خەلکن و بریککا پێشھاتین میژووئ دناڤ کورداندا رەنگەدایە، دگەل هندیئا گومان دەندیئا نینە ب فەگوھاستنا زاردەڤ و گوھۆپینین کیم و زیدە ژ جەهکن بو جەهک دی هاتیە فەگوھاستن(Omer, ۲۰۱۷, ۳۴).

هەر چەوا بیت، هەمی چەقین ئەفسانەیا زەمبیلەرۆشی نۆکە دچوارفەیهکن سوفیگەری و فولکلۆریدا دەپنە فەگوھاستن ب شیوەیەکن زۆر گریدایی هەر دوو دەقین (فەقبئ تەیران) و (مراد خان بایەزیدی)نە(Rdeni, ۲۰۰۸, ۲۲). چونکی دەقئ ب نافئ فەقی و بەری

هینگى بناڤى (مهلاحهسەن باتهى ۱۴۱۷- ۱۴۹۱) بە لاقبووین، کەفترین دەقى بەردەستى نڤىسايە (Amedi, ۱۹۸۲, p۷). ب رەنگە کى روون خویا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى ب شىوازى سۆڤیگەرئى دناڤ کورداندا بە لاقبوویە و رەنگفەدانەکا ئاینى یا ئاشکەرا لسەر شىوازى فەگەراندنا ئەوئى هەیه و بوویە دیارەکا جفاکى یا بالگیش داکو بەرئى خەلکى بدەت دیندارى و خو دوویرکرنا ژ سەرداچووئین دونیایى

دیتەکا دیروکى ل دۆر رەنگفەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى وەک بابەتە کى گرنگ دناڤ جفاکى کوردیدا سەرنجا گەلەک هۆزانڤان، نڤىسەرین کورد و کوردناسان پاکیشایە، سەر ژنوی بوویەرین ئەوئى ب رەنگ و رویە کى دى ئافاکرییە فە دچوارچووڤه یى رېبازین سۆڤیگەرئى، دیروکى و ئەدەبیدا، ئەگەر ژى بىگومان سەنگ و بهایى ئەوئى ئەفسانئى یە (Ebdulrezaq, ۲۸-۲۹ Gulan, ۲۰۲۲, ۳۳). ل ئەقى ئەفسانەیدا وێنە یى خوڤورینى و ئازابەتتى تیدا دیارە، دیسان ژلایى کۆمەلایەتیڤه روخسارەکا تابت یا رەنجکیشانئى ب ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى فە دیارە و ب شیانئى خو نانئى زارۆکین خو پەیدا بکەت و ب سەر بلندیڤه بەرخیڤوددا کارکرن و زەحمەتکیشانئى، یا دیارە ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى پەسەندا رەوشتى خو، پاڤژیا زەلامنى هەژار. دئەڤئى ئەفسانیدا دەڤین فولکۆرى وێنە یە کى رەنگینى ژيانا کۆمەلایەتى کوردیدا دیارە، پەيوەندیى دناڤهرا دەستەهلات و جفاکیدا نیشان دەت، ژلایە کیتڤه ژيانا ئافرهتتى دژيانا دناڤ کۆچک و کەلپین سەردەمئى کەڤنئى دەرەبەگایەتتى دیار دکەت و ژلایى ئیشانئىڤه پینگافەکە بەرەڤ ئەفسانەیا کە ئەڤیندارى یا راستەڤینە. (Resûl, ۲۰۱۰, p۵۸-۵۹)

هەندەک دبیزن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى نەهەندا درېژە و نابت بهېتە بناڤکرن بناڤى (داستانا زەمبیلفرۆش)، دیسان نە ئەفسانە، چونکى ژۆرەیا ئەوئى هۆزانە و یا دروستەر ئەو ب (بەیتا زەمبیلفرۆش) بهېتە وەسڤکرن، بىگومان ئەڤ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى یا ل کوردستانئى هاتیە روودان (Hesen, ۲۰۱۷)، ب شىوہ یە کى رۆن و ئاشکەرا یا پرى ئەڤینە، ئەڤ ئەڤینە ژلایى (گولخاتوون و زەمبیلفرۆشى) فە پەیدا بوویە، خو پاشڤەبرنا زەمبیلفرۆشئى هەژار و بئى هیز لەر حەزا دژار ژلایى گولخاتوونا جوان و خوشکوک، کو شىابوو ب فەندو ڤیلین خو ئەو ب کیشتە قەسرى و ب ڤیلبازى دگەل ئەوى بتنى ل قەسرى ل دیوانا زەلامنى ئەوئى یى نە ل مال ل ئیڤارەکا دەرەنگدا مینت. (Atlî, ۲۰۲۴, ۴۹۴)

دکەڤندا دروستکرن و فرۆتتا سەلکان ل کوردستانئى بەرەلأقبوو، ئەڤ ئەفسانەیا ژى وەک گەلەک لایەتین دى یین کولتۆر و ڤۆلکۆرى کوردی ژۆر گوھۆڤین و تیکڤەدان، کیم و زیدەکرن ژلایى کۆمکرن و زاردەڤانڤه تیدا هاتینەکرن، دگەل هەندیدا ئەڤ دەڤین هاتین گوھۆڤین و ژ ئیک جودا گەلەک ژ یین دروستین کەڤن دوویرین، گۆرستانین ئەڤى کەسئى دیندار (زەمبیلفرۆشى) یین ل گەلەک دەڤەرین کوردستانئى هەین، ژبەرکو ئەڤ کەسئى پاڤژ یى خو پارېژ ژ گونەهو ریکا خەلەت یى بوویە نیشانا پاڤژى و بژینى ل دەڤ خەلکئى، ئەو کرییە نوونە بو ئەڤى چەندئى و دەڤینە سەر مەزارین ئەوى ژ هەر چوار پارچە یین کوردستانئى، ژبەر چاکى، پیرۆزى، نافو دەنگییا ئەوى بو چارەسەرکرن نەخۆشى، تیش و نازاران، بجههینانا هیڤى، مراد، ئومید و دەاین خو (Resûl, ۱۹۷۰, p۱۱).

هەندەک دبیزن کیتتا ئەوى لای (زەمبیلفرۆشى) ژ ئویجاخەکا بەرز و بلندە دناڤ جفاکى کوردیدا، کورئى مېرە کى یان پاشایە کى کەلها دیارەکر بوویە، ژ دل خو ژ ئەوئى ژيانا خوڤ و بەختەوەر ل کۆچکا بابئى خو یى دەولەمەند دابو پاش. (Kizil, ۲۰۲۱, ۳۵۰-۳۵۴)

ناڤى زەمبیلفرۆشى یى دروست (میر سەعید کورئى میر حەسەن) یە، خەلکئى باژیرئى فارڤینئى یە ل دیارەکر، ل چەرخئى دەهئى زاینى ژیاپە و ل باژیرئى (باتیڤا) یى ب سەر زاخۆڤە ل پارێژگەها دەو کى مرییە، ل ئەویرئى ب (محەمەد ئەمین) بەرنیاس بوو، بەلئى پتر ب ناڤى (زەمبیلفرۆش) بەرنیاس بوو، چونکى ئەوى ئەڤ کارە (زەمبیلفرۆشى) بخو هەلبژاردبوو، ریکا زاھدی و دیندارى بخو هەلبژاردبوو، ژيانا خو تەرخانکریوو دابشیت خیزان و زارۆکین خو ب نانئى حەلال خۆدان بکەت. (Mecid, ۲۰۱۳, p۱۷- دەربارەى سالأ رویدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى نڤىسەر کورد (عەبدولرەڤیب یوسف) دپەرتووکا خۆدا (دەولەتا دۆستەکى) دایە رۆنکرن هەندەک ژیدەرین دیروکى رۆن دکەن سەرھاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشى ل سالأ (۹۹۴) ل سەردەمئى دەولەتا دۆستەکى رویدایە. ب ئەڤى رەنگى خویا دبیت زەمبیلفرۆش مۆڤە کى کوردە و ژمیرین دیارەکرە و چیرۆکا ئەفسانەیا ئەوى ل سالأ (۹۹۴) ل باژیرئى فارڤین رویدایە (Yûsif, ۱۹۹۸). ئەڤى رەنگفەدانئى کاریگەرییەکا راستەوخو کرییە سەر کوردان و بوویە ئەگەرئى هەندئى ب شىوہ یى رویدانەکا راستەڤینە بو خەلکئى بهېتە فەگوھاستن و ب شىوہ یە کى ئاینى دەلکەفت و بیرەوہرییاندا سەربۆرا زەمبیلفرۆشى دگەل دەستەهلاتا مالباتا ئەوى هاتیە فەگوھاستن

ئەڤ چەندە هات پشئى ئەوى نەرازیبوونا خو بەرامبەرى حوکمئى بابئى خو ئەوئى ژۆردار دا دەربرى، سەرەڤای هەندئى هەندەکین دى دبیزن ئەڤ کەسە بخو یى هەژار و بەلنگاز بوو و بکوته کى دشیا خو و زارۆکین خو خۆدان بکەت، دگەل هەندیدا هەمى

لەدۆر هەندێ هەڤبۆچوون، کۆزەمبەلەرۆش مەروڤە کۆن خۆدێ ناس و ژ خۆدێ بترس بوو و بەردەوام پۆژا ناخەرتێ ل بێرا ئەوی بوو، ديسان زەمبەلەرۆش لاوەکێ جەحیلێ بەرکەفتی و جوان و ریکوپییک بوو و زۆرێ کەیف خۆش و دەهەمان پاقژ بوو، ژبەر هەندێ گۆلخاتوون کەفتبوو دین بەند و ڤیانا ئەویدا، چونکی گۆلخاتوون ژێ بخۆ زۆرا جوان و ریکوپییک بوو و ئەوی دڤیا زەمبەلەرۆشی بکەت هەڤشکێ ژيانا خوو. (Kizil, ۲۰۲۱, ۳۵۰-۳۵۴)

پۆژەک ژ پۆژان زەمبەلین خۆ کۆلان کۆلان دگێرنیت هەتا بوویە ئیڤارەکا درەنگ دا پێدڤیتین پۆژانە بو ژارۆکین خۆ بو پەیدا بکەت، زۆرێ وەستایبێ و ماندبوو دەر قەسرا گۆلخاتوونیرا دپۆرت و ب دەنگە کۆ بێند گازی سەلکان دڤۆشین، ژ نیشکە کێڤه دەنگێ ئەوی دگەهیتە گۆلخاتوونێ، لەورا گۆلخاتوون دەهیتە سەر حەوالێ قەسری و داخواز ژیکر بەهیتە دناڤ قەسریدا و ب سەرکەڤیت دا میر سەلکان ژیکریت (Resûl, ۲۰۱۰, ۵۹-p0۸), ل ئەوی دەمیدا ڤیانا زەمبەلەرۆشی خۆ ل دلێ ئەویدا بوو، چونکی پێش وەخت ل دەمێ ئەو ل بەر قەسریرا دەهات و چوو چاڤین ئەوی ڤیکەفتبوون، گۆلخاتوون ل ئەوی هێڤی بوو دێ دەمە کۆ خۆش دگەل زەمبەلەرۆشی ل سەر تەختێ میری بۆرنیت (Çifçi, ۲۰۱۹, p۳۸۸), ل دەمێ گۆلخاتوونێ ب فەندو ڤیلین خۆ زەمبەلەرۆشی ژار خاپاندی و ب بەهەیا کێنا سەلکان بریە دەقەسریدا، ل دەمێ زەمبەلەرۆشی ددیتی ئینیەتا گۆلخاتوونێ خرابە و داخوازا کێرپارەکا خراب ژ ئەوی دکەت، ژبەر ترسا خۆدێ مەزن دا نەکەڤیتە دخانەیا گونەهان دا و ژ رێسا خۆدێ دەرەنە کەڤیت، زەمبەلەرۆشی ب هەمی هیز و شیانین خۆ هەولدا خۆ ژ لەپین گۆلخاتوونێ رزگار بکەت (Omer, ۲۰۱۷, p.۳۳).

لەورا ل دەمێ زەمبەلەرۆش خۆ دیتی یێ مایە بتنی ل ئەوی جھیبی دناڤ قەسریدا و زانی کا ئیەتا گۆلخاتوونێ چیه و چ ژ ئەوی دڤیت، لەورا زەمبەلەرۆشی گەلەک هەولدا خۆ رزگار بکەت، هندی هزین خۆکرن نەشیا چ بکەت و چ ژێ نەدەهات بکەت ژبەر ڤیلانێ گۆلخاتوونێ، پستی بۆرینا وەختە کۆ کورت گەلەک تشت هاتنە بێرا ئەوی مینا هەڤژین، زارۆک، ترسا ژ خۆدێ و باش دزانی کا ب چ پیلان ئەوی ژنی (گۆلخاتوونێ)، ئەڤ پیلان نھینی بو ئەوی ڤەدابوو دا بکەڤیت (Samur, ۲۰۱۲).

ژبەر هەندێ بو خۆ ل دەرفەتان گەریبا، داکو خۆ بێ شەرەزاری ل دین و دونیایێ رزگارکەت، ل دووماهیێ زەمبەلەرۆشی وەسا خۆ ديارکر، کۆ لەر ئەوی تشتێ گۆلخاتوونێ دڤیت ئەنجامدەت رازیبوو، ب مەرجه کۆ دڤیت بچیت سەربانی دا دەستئاڤاخۆ خۆشکەت و نڤێزە کۆ بکەت، هەر ل دەمێ گۆلخاتوونێ دەستویری دای، ئەوی کرە نەمەردی و خۆ دبانێ قەسرا دوو نھومیدا هافیت خوارێ پستی دوعاين گۆلخاتوونێ چ جھین موکم ل دەڤ ئەوی نەدیتین، ل ئەڤیرێ دوو بۆچوونێ هەین هەندەک دپێژن ل دەمێ زەمبەلەرۆشی خۆ هافیتی راستەوخۆ مر، هەندەک دپێژن ژبەر بەلنگازییا ئەوی، زارۆک و ئینیەتا ئەوی یا پاقژ و باوەریبا ئەوی ب خۆدێ و ئایینی خۆدێ ئەو ژ ئەوی تەنگاڤیێ رزگارکر و ب سلامەتی ڤەگەریبا دناڤ مالا خۆدا (Kizil, ۲۰۲۱, ۳۵۰-۳۵۴).

پستی ئەڤی روودانی بەیوہندی دناڤەرا زەمبەلەرۆشی و گۆلخاتوونێدا پێکا دانوستاندنێ پەیدا بوون، ئەڤ دانوستاندنە ب پێکا هۆزانێ ب شێوہە کێ فولکۆری یێ جوان و ریکوپییک ل هەمی دەڤەرێن کوردستانی هاتە گوتن. هۆزانێ ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی ب شێوہە کۆ جیاواز دناڤ نڤیسەر و هۆزانفانین کەڤن، سترانبێژین فولکۆری هەتا نۆکە بەردەوامە. ب ئەڤی پەنگی خۆیا دبیست ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی رەنگەدانەکا باش ل سەردەمێ خۆدا دناڤ کوردان دا هەبوو و ئەڤ رەنگەدانە تا سەردەمێ نۆکە ژێ بەردەوامە.

دیتنا کوردناسان لەدۆر رەنگەدانانە ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی

کوردناسین رووسی (م.ب. رودینکۆ N.M. Rudenko) و (م.أ. مینتیشا شیفیلی A. M. Mintisha Schieffely) دایە دیارکرن هەتا ئەڤی دووماهیێ وەسا دەهاتە هزرکرن، کۆ زەمبەلەرۆش بتنی دڤۆلکۆری کوردیدا هەیه، ڤەکۆلەرین کورد تیبینییا هەندێ نەکرێه، کۆ دئەدەبێ نڤیسینێ کوردیدا بەرفرەبیەک ل سەر ئەڤی بنەمایی هاتیە دیارکرن، ل دەمێ رودینکۆی ل سەر کۆمەکا دەستنڤیسین

(ئەلکسەندەر ژاپا ۱۸۰۲-Alexandre JABA-۱۸۹۴) کاردکر شەش دەستنڤیسین ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی هەنە. ئەڤ ئەفسانە وەک بەرھەمە کۆ تاییەتێ فولکۆری کوردی دناڤ بەرھەمەین دیدا وەک شێخێ سەنعان، لەیل و مەجنوون، یووسف و زلیخا دەهیتە دانان، چونکی ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی ل سەر بنەمایە کۆ ئەڤیندارییا رەسەنێ فولکۆری کوردی هاتیە دارشتن وەک لەیل و مەجنوون و یوسف و زلیخایێ دناڤ گەلین دی ژیدا بەلاڤبوویە، سەرەرایی هەندێ ئەڤ ئەفسانە تاکە نموونەیا ئەدەبێ باژیری هۆزانا کوردی یا چەرخیێ نافینە. (Rudenko, ۲۰۲۰, ۹۹; Schieffely, ۲۰۱۹, ۸۲; Pirbal, ۲۰۰۰, ۱)

ژلایە کۆ دڤه کوردناس (ژاکلین موسەیلیان) ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی ب تشتە کۆ تاییەت دزانیت (Xezinedar, ۲۰۱۰, p.۲۲۸-۲۲۹)

و خۆیا دکەت ئەگەر زەمبەلەرۆش دگەل بەرەهەمەن دی یێن کوردی مینا مەموزین، شەخە سەنعاین، خەج و سیابەند و لەیلا و مەجنوون بەیتە بەراوردکرن ژلایە نەفەرۆکن (Subaşı, 2024, p.10)، دئ ب رەنگەکن ئاشکەرا خۆیا بیت زەمبەلەرۆش ئیکەمین بەرەهەمەن فولکۆری یێ باژیری (شارستانی بەرۆقناژێ یێ گوندان) یێ کوردی خۆ دینیت و دناڤ بەرەهەمەن ئەفسانە و هوزاناندا جەئ خۆ کریبە (Xezinedar, 2010, p.228-229)

دیسان رۆدینکۆ خۆیا دکەت پشتی زەمبەلەرۆش خۆ ژبانێ قەسرێ هافیتی خوارێ بەز بەرەف مأل، ژن و زارۆکین خۆ یێن برسی ئەوین چافەرێ هاتنا ئەوی دکر، لدهمەن هەفژینا ئەوی ب دەستێ بەتال دیتی و زانی چ ب سەرێ ئەوی هاتیه و هەفژینا خۆ تارامکر و گوئی:

شوکر و مننەت ئەو لاو دخوەست دیسان ب مال رابوو ب قەست

میری سەلک ستانن ژ دەست کیشا برین ب ظولمەتێ

ژئێ هەبوو عەقلەک ل دۆر هەرچی سەلک ستانن ب زۆر

مەسپارە پادشاهێ ل ژۆر ئەدا بکت دقیامەتێ (Deraşî, 2005, p.221-222).

دیمەنەکن کەتواری و کویری پری هەست زۆر بەیز دەردکەفیت، هەفژینا زەمبەلەرۆشێ ژلایەکن فە هەولددەت جیران نزانن کا چ ب سەرێ ئەوی هاتییه، ژلایەکن دیکە هەولددەت زارۆکین خۆ یێن برسی بخلافینیت و بخەوینیت، ناگری کوچکی خۆش دکەت و مەنجهلێ ددانیت سەر و هندەک بەران دکەت تیدا تا ناگری دراوەستیت، زارۆکین خۆ یێن برسی پالددەت زیکا شیڤی بخۆن دا بنفن، ب ئەڤی رەنگی پەنایێ بۆ خۆدێ دبت و ب رەحم و دلۆڤانیا خۆدێ بەرین دناڤ مەنجهلێدا دبن خوارن، خیزانا زەمبەلەرۆشێ ئەوئ ئیڤارێ ب برسی نامینن. ئەڤی ئەفسانە یێ بەرەهەمەن پەياما شەرەف و دوو پرەنە کەفتن ژ خۆدێ و ب پاقژێ ب دووماهی دەهیت و کەسین ب ئەڤی رەنگی ل ئاخەرەتێ دچنە بەهشتێ. (Rudenko, 2020, p.99)

یا زانایە زەمبەلەرۆش ل دویڤ ئەوان پیزانینێن نۆکە ل بەرەهەست تاکە ئەفسانەماز هوزانا باژیرییه ل میژوو و ئەدەبێ کوریدا، ل سەر بنەمایێ ئەڤیندارییا دناڤ فولکۆرێ کوریدا هاتییه دارشتن، وەک نەریتێ بەرەهەمەن باژیری قارەمانێ سەرەکی ژ هەزار و پێشەکارین باژیرییه، کۆ پراستی هوزانغان سۆزدار و داکوکیکەر بوو (Schieffely, 2019, p.28).

دئەفسانە یێدا راستەوخۆ رەخنە ل سیستەمێ دەستەهلاتدارییا دەربەگاندنا ئەهاتییه کرن، دگەل هندیدا ب شێوەیهکن ئاشکەرا ب دژی زۆم و زۆرداری و نەدادپەرەهەرییا ددەرەقێ خەلکێ ئاساییه، ئەو رەوشا خراب دحالهتەکیدنا دەردکەفیت، کو هەزارەکن زەمبەلەرۆشێ پاقژ، ب باوهر، دلسوژ، ژنا میری یا ب دەستەهلات و خانەکا فیلباز یا باوهری بهندی هەی زەمبەلەرۆش نەشیت فەرمانا ئەوئ جێهەنکەت و لدویڤ ئارەزویا ئەوئ نەچیت، چونکی ئەو زەنگینە و زەمبەلەرۆش هەزاره، ئەو خانەکا دیاره و ژنا میرهکن خودان دەستەهلاته و زەمبەلەرۆش پێشەکەرەکن ئاساییه، ئەوئ هزرا هندی نەکرېوو کا زەمبەلەرۆشێ خۆشی دڤیت یان نە، یان ئەڤه دئ چ نەهامەتییهکن ب سەرێ ژن و خیزانا ئەوی هینیت، ئەڤ پراسارە لدهڤ گرنگ نەبوون، دفن بلندی و عەقل سڤکیا ب ئەڤی رەنگی لدهڤ دەوله مەندان هەیه، زیدەتر ئیلمههه خشیی بوو بۆ پێشەگەرێ ئاسایی، کو بەرێ ئەوی ل راستی، دلسوژ، باوهری، پاقژ، چاڤگرتی و خوشتقی و ب وەڤایی بۆ خیزان خۆ بوو. (Omer, 2017, p.33)

هندەک جاران ئەڤ نەینییە ب شێوەیهکن ئاشکەرا خۆیا دبیت و رون دیار دبیت و دئەڤی بواریدا هوزانغان دبیت:

اف نزانن بند و لیبه

چونا بال میران چبه

اوی نزانن هیئتێ (Bayazidi, 1970, p.13)

ل ئەڤان چەند دپیرین کورتدا هزەرەکا بەرڤره و کویر هەیه، کو هەمی زۆم و زۆردارییا میران تیدا دەردکەفیت، ل کۆچکا میراندا راستی، دلنەرمی و باشی نینه، بنتن نەهامەت زۆرداری و نەبەختەوهری هەیه، هەر ئەڤ چەندە دپه یوهندی و میراتین میراندا بۆ دینیت، ئەڤه هزرا سەرەکی یا ئەفسانە ییه، بەلێ هوزانغان نەچاربوویه بەرگەکن پیرۆز بکەت بەر ئەڤی ئەفسانێ و ئەڤی چەندی نەهیلیت، ژبەر هندی لدووماهیێ داخوازا نارامی، دلسوژی، قیانا خۆدێ و گوهداریێ دکەت. هزەرەکا دی دئەفسانە ییدا دیار دبیت ئەو ئی بەرەڤ ژناڤچوونا سۆزێ یه و تارادەیهکن سەرکەفتنا راستین یه ل سەر نەدادپەرەهەری و خیرا ب سەر شەریدا یه (Xezinedar, 2010, p.228-229)

رۆدبێنکۆ دایە خۆیاکرن دبنەماڤن فیانیدا مەملانەیا جفاکی ئەنجامیەن هەین، کو ب پۆلێ خەباتێ دپیناڤی باوهری، پاڤزی، رەوشت بلندی، دوویر ژبەرژەوهندی پەرستی و نەگوهریڤینێ دزفریت، ل سەر بناخەیی ئەڤان هەمی هزروربیران هۆزانڤانی هەولدایه وینەیی تاییه‌مەندیڤن ژیانا واقعی یا خەلکێ دگەل هەمی لاوازییان، خۆشی و لڤینا گیانی بلند فەدکیشیت، دبیت وینەیی قارەمانێ ئەفسانێ تارادەیه‌کێ خەیاالی بیت، هۆزانڤان زەمبیلفرۆشی وەک کەسەکێ پاڤز، کړیکارەکێ ژ خودێ ترس، هیچ داهاته‌کێ بهینا نەه‌لال ژئ بھیت ناخوت، هەتا رەوشا خێزانا ئەوی یا برسی ئەو پالنه‌دایه ژدەڤ خۆ کارەکێ خراب یێ بئ رەوشتی بکەت، ئەو هزرێ ل کړیارین خراب ناکەت و دلسوژە بو خێزانا خۆ، جوړه رەوشت بلندیه‌کا ب ئەڤی رەنگی چ گۆمانا دکەسایه‌تیا ئەویدا هەلناگریت، ئەو ب شیوه‌یه‌کێ باش بەرپخۆدەت خەلکێ و هزررا کړیارین خراب ناکەت، ژبەر هندی بئ ترس دچیتە کۆشکێ و نزانیت کا چ تشت دئ هیتە روودان، لدمە داخووازا بئ رەوشتیڤن ژئ هاتیه‌ کرن، هینگێ زانی ب فیل یێ هینایی و دمەسەلێ گەشت (Rudenko, ۲۰۲۰, ۹۹.p)

زەمبیلفرۆش ب گیانێ نەرازیوونێ وەک تیکۆشەرەکێ ب دزی زۆم و زۆردارییا ب دزی هەژاران ژلایڤ دەستەه‌لاتیڤه و دپیناڤی بهانێ مروڤابه‌تیدا دگەل خەلکێ سەرپەدەری دکر، دئەڤێ ئەفسانەیدا وینەیه‌کێ ئایینی یێ ئارام ب زەمبیلفرۆشی قە دیاره، کو وینەیی کاودانین ئەوی سەرەدەمی پێڤه‌ دیارن، دئەڤێ ئەفسانەیدا زەمبیلفرۆش دەربارە ی هەمی خەلەق و تاواناندا ژ خودێ دترسیت (Schieffely, ۲۰۱۹, ۸۲.p). دەرەمەردا وینەیی گولڤاتوونێ یێ واقعی وەسا هاتیه‌ نیشانان، کو ژنەکا جوان و خودان دەستەه‌لاته، دپیناڤی بەدستەه‌ینانا ئارەزوویڤن خۆدا خۆ ژ چ تشتان ناده‌ته‌ پاش، ئامادەیه‌ بەختەوهری و کەرەمەتا کەسین دیتر و نامووسا خۆ ژئ ژناڤبەت، دبوچوونەکا بەرتەنگا ب ئەڤی رەنگیدا بئنی ئەوئ دڤیا رپکێ بدەت خۆ، کو زەنگینە و دەستەه‌لاتداره‌ پیدڤیڤیه‌ کەسین دیتر ئەرک و فەرمانین ئەوئ جێبه‌جێبکەن و دبن خزمەتا ئەوئ دابن (Rudenko, ۲۰۲۰, ۹۹.p)

وەسا دیاره دبیت وینەیی گولڤاتوونێ رەنگەکێ دی ژئ خویا دکەت، ئەوئ ژئ دڤیا براستی ئەڤیندار بیت و دپیناڤی ئەڤێ چەندیڤا دڤیا زەنگینی و دەستەه‌لاتا خۆ بکەت قۆربان و ئامادەیه‌ ب هەژاری و برسی دگەل ئەڤیندارێ خۆ بژیت و هیچ هزرەک بو مێری خۆ ژئ نەدکر، هندی کین دی دبیزن گولڤاتوون ژ کۆشکێ دەرەدکەڤیت و بدویڤ زەمبیلفرۆشی دکەڤیت و هندی کین دی دبیزن هاریکارییا زەمبیلفرۆشی دکەت دا مێرئ ئەوئ بکوژیت (Safizade, ۱۳۴۳, ۴.p)

تیک ژ وینەین سەرنجراکیشین ئەفسانەین ئەوه‌ هەڤژینا زەمبیلفرۆشی (ئالی)، کو ژنەکا خوینشیرینه‌ و هەڤژینێ خۆ گەلەک دڤیت، چ جارن گانزنده‌ لڤۆر چارەنڤیسێ خۆ نەدکرن، سەرەرای هندی ئەو و زارۆکین خۆ دپه‌وشه‌کا خراب دا دژیان، دگەل هندیڤا سەر فەراز و بلند بوو، ئەوئ هەولیدا جیرانین ئەوان ب هەژاری و برسایه‌تیا ئەوان ئاکه‌هدار نەبن، ژبەر هندی مەنجەله‌کێ ددانیه‌ سەر ئاگری داکو جیرانین ئەوان دووکیلێ ئاگری بیین و بزانی ئەو نەبرسینه‌ و خوارنا هەی. لدمە زانی زەلامێ ئەوئ زەمبیلفرۆشی یێ کەڤتیه‌ داڤین گولڤاتوونێ هیچ تۆره‌یی و هەست تۆلفه‌کرن لده‌ڤ پەیدانابیت، بەرۆڤاژێ زەلامێ خۆ ئارام دکەت (Xezinedar, ۲۰۱۰, b2, ۲۲۸-۲۲۹.p)

دئەفسانەیدا هەڤژینا زەمبیلفرۆشی نموونەیا ژنەکا کورد یا هەڤکار و هەڤژینکەکا دلسوژ و دلۆڤانا زەلامێ خۆ بو، ب سەر بلندی و شانازیڤه‌ پارێزەر خێزانا خۆ و نامووس و نافوودەنگییا ئەوئ بوو. دیسان دئەفسانەیدا وینەیی خزمەتکاره‌کێ هەیه‌، هەرچەندە دیمەنەکێ وەسا بهێز نینه‌، دگەل هندیڤا هیلکاره‌کێ لاوه‌کی وینەیه‌کێ بو راکیشایه‌ و وینەیه‌کێ کەتواری و زیندییه‌، ئەڤه‌ لدمە کیدایه‌ ب تەمامی دلۆڤانه‌ و دخزمەتا گولڤاتوونێ دایه‌ و وفاداری ئەوئ یه‌، ب فیل و فەندا و ب سوژین دەرە زەمبیلفرۆش راکیشایه‌ بو کۆشکێ، ب بهانه‌یا هندی دئ خەلات و پارەیه‌کێ باش ب دەستکەڤیت، چونکی دزانی خێزانا زەمبیلفرۆشی دەستێ ژئ بەردایی و هندی ک جارن زارۆکین ئەوی ب برسی دنڤن (Rudenko, ۲۰۲۰, ۹۹.p)

ژلایه‌کێ دڤه‌ رۆدبێنکوی رۆنکریه‌ سەرەرای هندی ئەفسانەیه‌ زەمبیلفرۆشی رەنگفەدانەکا زۆر دناڤ کوردان دا هەبوویه‌ و ژلایڤ گەلەک هۆزانڤانین کوردڤه‌ ب شیواژین جودا جودا هاتیه‌ نڤیسین، چ جوداه‌ی دناڤه‌را تیکه‌ه‌ ئەواندا نینه‌ و تراژیدییا ئەفسانەین ئەوان ژ تیکوودو وەرگریه‌ (Safizade, ۱۳۴۳, ۴.p)، دیسان کوردناسن رۆوسی (أ.م.مینتیشا شیفیلی دایه‌ خویاکرن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شیوه‌یه‌کێ زۆر بەرفره‌ دناڤ کوردان رەنگفەدایه‌ و ئەڤ ئەفسانەیه‌ کەڤتیه‌ سەر زاری کوردان (Schieffely, ۲۰۱۹, ۸۲.p)

کورتیه‌ک ل دۆر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی و مژارین ئەوئ :

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شیواژی خۆ یێ سوفیگه‌رین و ب ئەوی هەلوێستێ پری جوان و پری هەست دەربارە ی کەسایه‌تیا زەمبیلفرۆشی و گولڤاتوونێ بوویه‌ نموونە بو گەنج و لاوان، دپراستیا ئەڤێ مژارا گرنگ و پری بهادا لده‌ڤ جیلین کەڤن و نویدا،

وەسا دیار دبیت ڤیانا گولڤاتوونئ نەیا ژ نیشکەکیڤه یان دەمل دەست بوو واتە نە ل ئەوئ ئیڤارا تاییەتدا بوو، بەرۆڤاژئ ئەف هەستئ گولڤاتوونئ گەلەک ڤەکیشایە، دیسان گەلەک جاران زەمبیلەرۆش دبیتە تا گەهیشتە ئەوی رادەیی و دەرفەت دبیتە دا مەرەما خۆ بجهیبیت، پشتی ئەڤینا ئەوئ بۆ زەمبیلەرۆشی زۆری لیکری دا لەر راوەستت، لیبگەریت و داخوازئ ژئ بکەت و بینتە دناڤ ڤەسریدا ل دەمئ میر نە ل مال (Özsoy, 2014, p. 15). بەلئ کاربگەرەیا ئایینی ل سەر زەمبیلەرۆشی ئەو پالداپە خۆ دوویری ئەڤئ چەندئ بکەت و ئەف سەرەدەرییا ئەوی بوو ئەگەرئ هندئ سەرپێهاتیا ئەوی ب شیوازئ ئەفسانەپەکا سوفیگەری پتر جهئ خۆ دناڤ کورداندا بکەت و رەنگەدانەکا ئایینی یا روون دناڤ بوویرەئ ئەویدا خۆیا دبیت

دبیت زەمبیلەرۆشی بخۆ ژئ ئاگەه ژ ئەڤئ چەندئ نەبیت، دبیت ئەو دانووستاندنا دناڤبەرە ئەواندا دروستبووی نەیا نوبیت، ئەڤ چەندە دزڤریت بۆ ئەوئ دارشتنا لیکدای و ب جۆرەکئ هۆزانئ یئ پری هەست هاتپە ڤهاندن، دبیت دانەرەکئ دی هەبیت بۆ ئەڤئ چەندئ، پشتی ئەڤ ئەفسانەپە دناڤ خەلکیدا ب رەنگەکئ هەژئ و پری هەست بەلڤیووی، ئەگەر بەرێخۆبەدین ئەوی ماوہین کورت یئ زۆر نەڤەکیشایی ژ دبیتئ تا مرئ، ئایا کەسەک ل ئەوئ پری بوو بشپت ئەوان مزارین دناڤبەرە ئەواندا هاتپە باسکرن بۆ جفاکی دیار بکەت و بیژیت، یان پشتی خۆ هافیتنا زەمبیلەرۆشی و چ ل ئەوی نەهاتی، ئەو ئەڤینە دناڤبەرە ئەواندا بۆ ماوہپەکئ بەردەوام بوو، ئەڤجا چ ژلایئ ئەوانڤه هاتبیت دارشتن یان ب سەر زار و زمانئ ئەوانڤه ژلایئ دانەرەکئ ڤه هاتبیت ڤهاندن.

ل ئەڤان دپیرین ژیریدا ئەوین بووینە پێشەکی بۆ دەستپێکا ئەڤئ ئەفسانەپە دانەر دپروکا زەمبیلەرۆشی بۆ خواندەڤان دیار دکەت:

زەمبیلەرۆش کورئ میرە

کەسبا وی راف و نیچیرە

چو هنداف ڤەبرەکئ کویرە

تئ دیتن هەستیکین هویرە

ئاخرەت و مرن هاتنە بیرە (Bayazidi, 1970, p. 13)

ب رەنگەکئ ئاشکەرە دیار دبیت ئەفسانەپە زەمبیلەرۆش دەڤەکئ فلکورئ سوفیگەرەین کوردی یە ل کەلها زەمبیلەرۆش ل باژیرئ (فارقین) ل باژیرئ دیاربەرە هاتپە روودان، هەژئ گوتئ یە کەلها زەمبیلەرۆش پارچەکە ژ کوجکەکا مەزن، ئەڤ کەلھە بۆ جوانیئ ژلایئ میرین دەولەتا (مەروانی) ڤه ل باژیرئ میافارقین ل سەنتەرئ ڤهزا (سلیمان) ژبۆ میرەکئ کورد هاتبوو ئافاکرن و مالاً ئەوی میرئ کورد ل ئەوئ کوجکئ ڤه بوو، کەلها زەمبیلەرۆشی بۆ جوانی و کەشخئ دگەل کوجکا میری هاتبوو ئافاکرن (Yigit, 2010, p. 3).

کەلها زەمبیلەرۆشی و کوجکا میافارقین ل سالاً (1007) ژلایئ میرئ مەروانی (ئەبو نەصر ئەحمەد دەولە کورئ مەروانی، هاتپە نۆزەنکر و ئافاکرنڤه. هەرەوسا ل دەمئ گەرۆکئ عەرەب (یاڤوت حەمەوی) ل سالاً (1217) چووینە میافارقین کەلها زەمبیلەرۆش دبیتوو و باسئ جوانئ ئەوئ دپەرتووکا خۆ (معجم البلدان) دا کریه (Rdeni, 2008, p. 28).

ئەڤئ داستانی زۆر دناڤ کوردان دا رەنگەدایە و رۆژھەلاتناسان گرنگیەکا زۆرا یا پیدایی ب کۆمکرنا ئەوئ ڤه مژووولبوون و چاپکرینە، دەڤئ ئەفسانەپە زۆر دیمەتین ژیا نا کوردەواری تیدا هاتپە دیارکر و دشین ب زنجیرەکئ دانین، کۆ تیدا ئەفسانەپە ڤارەمانی ب ئەفسانەپە دئارو و ئەڤینئ ڤه هاتپە گرپدان. ئەڤ ئەفسانەپە بریار و هیڤی و رژدییا سەرکاری یا ژنا کورد نیشانددەت، دەڤئ ئەفسانەپە وینەیی باوهری ب خودئ و نازایەتئ پێڤه دیارن، دیسان ژلایئ کۆمەلایەتیڤه گرنگییدانا ب رژدییا ئەنجامدانا کاران پێڤه دیار، تیدا ئاماژە بەندئ ددەت زەمبیلەرۆشی ب ملین خۆ پیدڤیئین ژیانئ پەیداکرینە و ب شانازیڤه بەرێخۆدەت ئەنجامدانا کاران، دەستپێکا ئەڤسائئ رەنج و جەوهرین پەسنا رەوشتی، باوهری و پافژیا زەلامئ هەژار پێڤه دیارە دەڤسائیدا وەسا دەیتە نیشاندان بەهشت بۆ ئەڤان جۆرە کەسایە.

دەڤئ ئەڤسائیدا ب تاییەتی د چاپین فلکوریدا وینەپەکئ رەنگیئ ژیا نا کۆمەلایەتییا کوردان دیار دکەت و پەبوەندیین خزمەتکار و چینی خەلکئ دیار دکەت، ژلایەکئ ڤه ژیا نا نافرەتئ دژیا نا دناڤ کۆشکیدا و کەلھین سەرەدەمئ کەڤئ دەرەبەگایەتئ نیشان ددەت، ژلایئ ژانا پینگافین بەرەڤ ئەفسانەپە ئەڤینئ ژئ پێڤه دیارە (Resül, 1970, p. 49-50).

دناڤ میژووویا فلکورئ کوریدا سئ ئەفسانەپە زەمبیلەرۆشی هەنە، ئیک ژ ئەوان یا (ڤهڤیئ تەیران 1059-1642) هاتپە زانین

بۆ جارا ئيكن ئه‌فسانه‌يا ز مه‌يلفرۆشي ب شيوه‌ي هه‌لبه‌ستى ژلايى فه‌قيى ته‌يران فه هاتيه نقيسين، يا دى به‌يتا ئه‌فسانه‌يا ز مه‌يلفرۆشي يا مه‌لايى باته‌يى و يا سى ژى به‌يتا ز مه‌يلفرۆشي يا (مرادخانى بايه‌زىدى) يا ئه‌وى ل سالا 1776 نقيساي (Kaplan, 2023, 37). بۆ نمونه ل هندهك ده‌قه‌يان دا كاره‌كته‌رى سه‌ره‌كى يى ئه‌فسانه‌يى ز مه‌يلفرۆش وهك كوره‌كى هه‌ژار ده‌ردكه‌فيت و كارى فرۆتتا ز مه‌يلان دكه‌ت (Sadini, 2011, p.399)

ل ده‌قه‌يه‌كيدا دى وهك كورئ ميري هاتيه پيش و ده‌ست ژ زه‌نگيني به‌ردايه و به‌ريخودايه فرۆتتا ز مه‌يلان و ئه‌گه‌رى ئه‌قى چهندي دزفريين بۆ هندی لده‌م ميري دفا بچيت نيچري دريكيديا ديت خه‌لكي قه‌ستا گورستان دكه‌ت و ل ئه‌وى ده‌ميديا ئه‌وى پرسيار كر، ئه‌فه چيه هاتيه روويدان؟ ده‌رسقيديا هنده‌كان گوتئ ئيكن مري، دي ل ئه‌قيري فه‌شيرن. ئه‌وى ژى گوت دقيت بچم بزائم كا قه‌بر چه‌وايه؟، هندی زيره‌فانين ئه‌وى هانتى دا نه‌چيت، ئه‌وى گوت دقيت هه‌ر بچم گورستانى دا بزائم و هاته دناڤ گورستانيدا، ديت ئه‌وى مري هينا دناڤ گورستانيدا و كره ده‌قبريدا، به‌ر دانانه سه‌ر كه‌له‌خى ئه‌وى و ئاخ دانا سه‌ر. دويشدا پرسيار ژ مه‌لايى كر، ئه‌فه جه‌ئى ئه‌وى يه و دي ئه‌فه بيته جه‌ئى من ژى؟، ده‌رسقيديا مه‌لايى گوتئ به‌لئ ئه‌فه جه‌ئى ئه‌وى يه و جه‌ئى ئه‌وى ژ يى ته‌ خوشته، و دبیت كه‌له‌خى ته‌باقيژن و نه‌هیلن تۆ لقيري ژى ميني؟ و. پاشى مير پرسيارى دكه‌ت ئه‌ز ژى دي هه‌ر مرم؟، ده‌رسقى دا مه‌لا دييژيتى، ئه‌رى ده‌يك و بابئ ته‌ ماينه و هه‌ر تۆ ژى دي مري. پشتى هينگئ پرسيارا مه‌لايى دكه‌ت، ئايا ئه‌گه‌ر ئه‌ز مرم دي باليفك و دۆشه‌كا من بۆ من هينه رائيخستن؟ ده‌رسقيديا مه‌لايى ئه‌ف چهنده گوتئ:» نه‌باوه‌ر كه‌ هيج بۆته ناهين رايخيت

لژير فه‌رپژا ئه‌قى چهندي ميري دا دياركرن قيجا بلا بچيت و ئيدي ئه‌ز ميراتيى ناكهن و زفري مالى و گوتى بابئ خو، ئيدي بلا كه‌س نه‌بيژيت من مير!! و پاشى گازی هه‌فژينا خو كر و ئه‌ف چهنده گوتئ:» من ئه‌و ميراني نه‌قيت يا مرن ل دويشدا بيت، تۆ ژى ب كه‌يفا خو يى ئه‌گه‌ر من به‌يلن؟ ده‌رانبه‌ردا هه‌فژينا ئه‌وى ئه‌قى چهندي دييژيتى:» بابئ من ژ بابئ ته‌ ماقويلتر نينه، تۆ ده‌ست ژ ميراتيى به‌ردى، ئه‌ز ژى دي ده‌ست ژ خاماتيى به‌ردهم و هه‌ر جه‌ه‌كى تۆ بچين ئه‌ز ژى دي دگه‌ل ته‌هيم» (Oscarman, 2016, 2). ئه‌ف چهنده ده‌يتا هۆزانئ ژيدا ب روني ديار دبیت لده‌م دييژيت:

دايك رابوو دله‌زينيت جواب بۆ پادشا دگه‌هينيت
وه‌زيرا لخوا ده‌مه‌نيت كورئ گاز دكه‌ت دبينيت
دييژيته ئه‌ي كورئ من وه‌ره روونئ له‌جه‌ئ من
ل سه‌ر خوه دانئ تاجى من حكمى بكه ل ميلله‌تى بۆش
وه‌ره روونئ جه‌ئ من حكمى بكه لقى خه‌لقى
بستينه تۆ خه‌رج و باجى دلى دوژمنان بسۆژ
ژ پاشى گوتن و جوابان ژبه‌ر خاترا دايك و بابان
سووار بوو بۆ كه‌يف و سه‌يران بدليكى قه‌وى نه‌خۆش
بنيره حوكمئ خودئ سووار بوو تۆ بچينه كه‌يفى
مري يه‌ك دى لناف دار مه‌يتى ل سه‌ر ملان دبه‌ن بۆ قيرئ
پرسيار كر ئه‌ف مريه كى يه‌؟ گوتئ كورئ والى يه
جخيل بوو خورت و چوندى يه‌ فئ سوين بئ ده‌رد مري يه
شازاده له‌هه‌سپى په‌يا بوو داره مه‌يت ل سه‌ر ملا دانابوو
هه‌تا قه‌بران هه‌لينا بوو ژ چافان تيت روندكى بۆش
مه‌يت هه‌لينا هه‌تا قه‌بران ژبير وي چوو كه‌يف و سه‌يران
نيچر و كوژتتا ته‌يران كه‌تبوووه حاله‌كا پر نه‌خۆش

چاف بەقەبری کۆری کەتیه گۆرخانیە ک تەنگ وی دیتیه
هەردەم دەکەتە قیریە شیت و شەیدا و مەندەهۆش
زەمبیل فرۆش کۆری میرە چوو بوو سەر قەبرەکی کۆوپە
بیرا مرئی هاتە بیرە چووە مالت دلتەنگ و نەخۆش
چووە مال و گۆتە بابی یە مەن ناڤیت مالت دروکی یە
دەبم عەبدالی خودی یە ئەز دەمە سەللە فرۆش
باب ئازا کە گەردنا مەن بەدە مەن عیال و ژن
مادامە هەر هەیه مەن مەن ناڤیت چوو حالی خۆش
باب بەیست و دزانی لە لاوکی دکەت پیری
بەناخۆش دگەل ئاخەفتی بە عاجزی و قسە ی نەخۆش
باب دبیژیت ئەز بەخودی نادەم تە مندال و ژنی
بگیری وان لدەری خەلقى رووس و برسی عیش نەخۆش
زەمبیل فرۆش ماحیری بە هەردوو چافان دکەت گری
باب هیقی دکەم مەن نەگری بەری تە ناکەم ئامری
هیقی دکەم مەن ئازاکە عیال مەن نەجودا کە
ئەف ریا مەن قەوی چاکە ئەو شۆل باشە یا دل پێ خۆش
سوند دخۆم بەئەنیا بابی نارۆتیم ئەز ل سەر تەختی
لکەس ناکەم غدر و زۆلمی دی بێم فقیرە ک خەرقە پۆش
ل ریا خودی دی بێم عبدال سەلا دبگیرم مال بە مال
داخۆ بکەم رزقە ک حلال پێ بژینم ژن و مندال
خلق و عالەم پیر و وهزیر هەموو فیکرا دینە میر
بلا بچیت خۆ بکەت ژبیر دا تام بکەت حالی فقیر
میرم بەدە دەستی ژنی بلا بچن بگەری لە دونی
ئیرۆ نالیت ئاخەفتنی زۆر دیتەوه بحالە ک نەخۆش
پادشا دبیژیت ژنکا وی دی بی فقیر ل گەل میتری

یان دی روونی ل سەر تەختی خاتوون لناف ئەف قسرا خۆش (Bayazidi, 1970, p.1).

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ئیک ژ ئەوان ئەفسانەین گەلە ک بەرەلأفە دناڤ کورداندا، دئەفی ئەفسانەیی (ئیمان و فیان) وە ک دوو
تۆخمین سەرەکی دەیتە پێش چاف، ئەف ئەفسانەیه بریکا ستانپیز و دەرویشانفە هاتیه گوتن، ب ئەفی چەندی ل گەلە ک
دەفەران بەلأقبوویه و ب شپۆهیه کئ بەردەوام تا ئەفرۆ مایه. یا پونە گەلە ک فەکۆلەران ل سەر ئەفی داستانێ تقيسایه و
گوهورینین ئەفسانەیی تۆمارکینه و نقيسایه، ژبەرکۆ ئەف ئەفسانەیه بۆ ماوهیه کئ زۆر درپژ ب شپۆهیی زارهکی هاتیه گوتن و
بەلأقبوو، لەورا دی بینن هەندە ک جیاوازی بچووێک دجهوه رپن ئەفسانەیدا دیار دبن

ب ئەفی رەنگی خۆیا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ئیک ژ ئەفسانەیین ئایینی یین سوفیگه ریه و رەنگفەدانە ک باش دناڤ

کورداندا هەر ژ کهڤندا پەیدا کرێه (Şexanî, ۱۹۸۶, ۷۹.p). ئیکەمین کەس سەرھاتیا ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی وەک تیکستەکن ھۆزانئ نڤیسایی (فەقیئ تەیران) بوو، کو دناڤەرا سالین (۱۵۴۹- ۱۶۴۲) ئەڤ ئەفسانەیا تۆمار کرێه. تەیران دئەفسانەیا دا ب ئەڤی شیوہی دەست ب ڤەگیرانا سەرھاتیا ئەفسانئ دکەت، زەمبەلەرۆش خورتەکن جوان، فەقیر و خودان خیزانە، کارئ ئەووی یئ پۆزانە جیکرنا زەمبیلان و فرۆنتا ئەوان ل بازارئ بوو، داکو پیندڤین پۆزانە یئ خیزانا پەیدا بکەت، پۆژەکن دەما زەمبەلەرۆش دپیش کۆچکا مپیرئ باژیریدا دبووریت، چاقین ھەڤزینا میری (گولخاتوون) ئ ب زەمبەلەرۆشی دکەڤیت و دلئ ئەوئ دکەڤیتئ و راستەوخو ھەستین خو بو خزمەتکارا خو دەر بارەئ ئەووی ئاشکەرا دکەت و دپۆژتئ ھەرە ل گەل زەمبەلەرۆشی ب ئاخڤە و رازی بکە، خزمەتکار ئی ب شیوہیەکن فەند و ڤیلان دپۆژتئ زەمبەلەرۆشی، میری زەمبیل دڤین و پیندڤیہ بھتہ کۆچکا ئەووی و ژبەر ھندئ ل سەر تە پیندڤیہ تۆ ھندەک سەلکین باش دروستکئ دئ میر حەڤئ ئەوان دەت تە (Reşîd, ۲۰۲۳, ۵۸.p)

ب ئەڤی پەنگی خوڤا دبیت خاتوونئ دڤیا بریککا خزمەتکارا خو بگەھینیت زەمبەلەرۆشی، لەورا زەمبەلەرۆشی ب ھەمی شیوہیان ھزرین خو کربوون و لدەمئ دڤیت دناڤ دکوچکا میریدا ب شیوہیەکن ھشیار سەر دەدەریئ دکەت و دزانیت پلانەک بو ئەووی یا ھاتیہ دارشتن و خاتوونئ دڤیت ئەووی بخاینیت

ژبەر ھندئ پشتی زەمبەلەرۆشی زەمبیل ھینان، جاری ژووردا ھاتە خواری و گوئئ میری دڤیت دگەل تە ب ئاخڤیت، داکو تۆ بەھانئ سەلکین خو ببۆژئ، ب ئەڤئ چەندئ زەمبەلەرۆش بئ ھزرا خو بکەت چوو دکوچکیدا و نەدزانی ئەڤ چەندە ڤیلە، بەلئ پشتی ھەمی دەرگەھ ل سەر ھاتینە گرتن، شنی زانی ئەڤ ئەڤە فەندوڤیلە لیھاتیہ کرن، پشتی زەمبەلەرۆشی گەھشتیہ دژۆرئ ڤە دیت ھەڤزینا میری ل گەل دکەڤیتە گەنگەشی و بزاقئ دکەت ب ھەر شیوہیەکن ھەبیت ھەلددەت زەمبەلەرۆشی رازی بکەت، داکو خو بدەستڤە بەردەت و پەپوھەندیئ ل گەل دروست بکەت، چونکو زەمبەلەرۆش مرۆڤەکن دیندار و خودپاس و پەوشت پاقژ بوو، ژترسا خوڤئ و شەرمزابوونا خو ل پۆژا قیامەتئ داخووا خاتوونئ ب تۆندی پەت دکەت (Reşîd, ۲۰۲۳, ۵۸.p)

ب مەرھەما رزگار بوونئ ژ داقین خاتوونئ و داکو بشیت ل سەر شەھوہتا خو ژال بیت و داخوواژئ ژ ئنا میری دکەت، دەستورین بدەتئ دا دەستڤیژا خو بگرت، پشتی ھینگئ دڤیت سەربانئ کوشکئ و ل ئەویرئ دەست ب موناجات و لاقیان دکەت و ب شیوہیەکن ل سەر خو و بەپۆز دعیان ژ خوڤئ دکەت ئەووی ژ ئەڤئ بەلایا بزەحمەت رزگار بکەت ھەر وەک ئیبراھیم و موسی و یونس... ھتدتر رزگار کرین، پشتی ھینگئ زەمبەلەرۆش خو ژ سەربانئ کوشکئ دھاڤتە خواری، بەلئ ھەر ل ئەووی دەمیدا خوڤئ جبرائیلی دھنیریت و دکەڤیتە سەر ملین ئەووی ب سفکی دھیتە خواری، ژ داقین خاتوونئ رزگار دبیت، ل ئەووی پۆژیدا لدەمئ زەمبەلەرۆش ب دەستین خالی دزڤریت مالی ڤە دپۆژت ھەڤزینا خو، کو میری سەلک ب زۆری ژئ وەرگرتن، ژن ھەڤزینئ خو ب ئەووی چەندئ رازی دکەت، کو ھەر کەسئ سەلک ب زۆری برین دئ پاسپاردەئ خودئ کەین، ژئئ وەک دەدەتئ ھەر پۆژ تەنوور ھەلکر بیکو تشتەکن بکەت دناڤدا داکو ھەڤسو (جیران) شکا نەبن کو بیخوارن، بەلئ خودئ نەمەت ل گەل ئەوان کر تەنوور ژ خوارین بەھشتئ پر کر (Teyiran, ۲۰۰۵, ۲۳۱.p).

ب ئەڤی پەنگی خوڤا دبیت زەمبەلەرۆش دنیاتدا ئەفسانەکا ڤۆلکۆریہ و وەک کەڤنە ڤەھینوہکن بوویہ ھتڤینئ پەیدا بوونا بەرھەمەن نووی، گرنکیا ئەڤئ ئەفسانئ بو ئەگەر زەمبەلەرۆش ببیتە ھتیمایئ خودئ ناسی، دانایی و پاقژئ و پەوشتی یئ دناڤ جفاکئ کوردیدا ب گشتئ (Ebdulrezaq, ۲۸-Gulan, ۲۰۲۲, ۳۳.p)

۵. دەڤین زەمبەلەرۆشی

د راپۆرتەکیدا لژیرناڤونیشانین (رەخنە دەر بارەئ بنجینە یئ مژووویا جیروکا زەمبەلەرۆشی) پۆژنامەیا ھاوکاری ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی ژ چیرۆکین ڤۆلکۆری یئ ب نافودەنگە ل کوردستانئ و چەندین دەڤین نڤیسینئ ب کرمانجیا ژیری و ژۆری ھاتینە نڤیساندن، دئەڤئ ئەفسانەیدا لایەنئ پەوشتئ پەسەند و بلند ھاتیہ نیشانان، کیشەیا دناڤەرا باشی و خرابیدا دیار دکەت (Hewkari, ۱۹۷۳, ۱۴)). ئەڤ ئەفسانەیا کوردی بو سەر چەندین زمانین بیانی وەک عەرەبی، تورکی، فارسی، پووسی، ئینگلیزی... ھتدتر ھاتیہ وەرگیران. ئەو چەند دەڤین نڤیسینئ یئ ل سەر ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی ھەین خوڤا دکەن ئیکەمین کەسئ سەرھاتیا ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی نڤیسی و کرێه ھۆزان ھۆزانئان فەقیئ تەیران بوو و پشتی ئەووی مراد خانئ باہەزیدی ل ساللا ۱۷۷۶ سەرھاتیا ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی نڤیسایە. پشتی ھینگئ چەندین جارن دەڤئ ئەڤئ ئەفسانئ ژلایئ کوردناس، رەوشەنبەر، کەسپەتین ئابینی مینا دەرۆش و ڤەقییان و ستانبیزین ڤلکۆری ھاتیہ گوئن و ڤەگیران ()

دەڤئ فەقیئ تەیران

زه مه‌بيلفرۆش وهك ده‌قه‌كئ فولكوڤييه، به‌رى فه‌قيي ته‌يران (١٥٤٩-١٦٤٣) بنقيسيت (Seyari, ٢٠٢٤, ٢١). ده‌قه‌كئ فولكوڤيي يئ ميللى بوو، ل گه‌لهك ده‌فه‌ر و باژيڤين كوردستانئ به‌لاقبوويه و كه‌فتييه سه‌ر زاري خه‌لكئ فه‌قيي ته‌يران هؤستايه‌كئ خودان شيان و زيهره‌ك بوو، ب شيوه‌په‌كئ ژيڤمه‌ندانه شيايه ئه‌قى به‌ره‌مه‌ئ پر بها ژمرنئ رزگار بكه‌ت و بئخه‌ته دناڤ كورداندا ب په‌نگ و روخساره‌كئ جودا، ئه‌وى ب زيهره‌كانه شيايه باه‌تتين ته‌سه‌وفا ئايينئ ئيسلامئ گريده‌ت ب مژارين ئه‌فسانه‌يا زه‌مه‌بيلفرۆشي فه، ژبه‌ركو به‌ره‌مه‌كئ پري په‌ند ئاموژگاري، په‌وشت و خودئ نياسيين يه (Beyter, ٢٠٢٤, ٣١-٦٢; Seyari & Aktaş, ٢٠٢٣, ٣٧.p)، و گه‌لهك ژيڤده‌ر باسئ ده‌قين ئه‌قى به‌ره‌مه‌ئ ب نقيسين و چاپكري ده‌كن. ده‌قى زه‌مه‌بيلفرۆشي يئ فه‌قيي ته‌يران ب ئه‌قى رهنگي ده‌ستپيندكه‌ت:

زه مه‌بيلفرۆش لاوي ره‌واله ب كوله‌ت و ئه‌هل و عه‌ياله

حوسنا يووسفي ل باله حه‌ق رزايئ قسه‌ته‌ئ

زه مه‌بيلفرۆش لاوي فه‌قيره دصنعه‌ته‌ئ خوڤا ئه‌سيه

داڤا يئ حه‌ق ل بيه‌ه راست ب كه‌ره‌سته‌ئ صنعه‌ته‌ئ

كه‌ره‌سته‌ئ صنعه‌ت طه‌به‌ق بوو داڤا ئ راست و حه‌ق بوو

قيمه‌تا سه‌لكان وه‌ره‌ق بوو پئ دديرت كوله‌ته‌ئ

كوله‌ته‌ئ قسه‌مه‌ت ل وي بوو زيڤر و مال چو ب خوه نه‌دى بوو

قيمه‌تا سه‌لكان ب له‌پي بوو هه‌ر ب ده‌ست مه‌شغه‌له‌ته‌ئ (Deraşî, ٢٠٠٥, ٢٠٩-٢١٣).

زه مه‌بيلفرۆش كه‌سه‌كئ خودان باوه‌ر و ژ خودئ بترس، به‌رده‌وام خودئ لبيير و هه‌ژار بوو، رۆژه‌كئ زه‌مه‌بيلان بو فرۆتنئ ده‌هينيت و خاتوونه‌ك ديه‌هينيت و ب دلوجان ده‌هينيت و لئ ئه‌قيندار ديه‌ت، كچكي موبته‌لا ده‌كه‌ت، كچك ژنا ميرييه و زه‌مه‌بيلفرۆشي ده‌هينته دكوڤشكيڤه و گاري ده‌كه‌ته‌ئ بو سه‌ر نفينا، چونكي ئه‌قيندارا ئه‌وى بوو (Beyter, ٢٠٢٤, ٣١-٦٢). گولخاتوون ئه‌قى چهندي ديڤيڤيت زه‌مه‌بيلفرۆشي

كچ دبن لاوي بياني له‌و دييم دا تو بزاني

من ژبوويا دل تو ئاني دابيينين هه‌شمه‌ته‌ئ

به‌له‌ئ لاوك (زه‌مه‌بيلفرۆش) ژ جه‌باري دترسيت و هه‌راميين ناكه‌ت و خو دئاگريدا وه‌رناكه‌ت. زه‌مه‌بيلفرۆش دپه‌ره‌كا زور گرنگدا ئه‌قن چهندي ديڤيڤيت هه‌ڤيڤينا ميري:

لاو ژ خاتوونئ د بيته تو مه‌خاز يا دل ده‌ڤينه

دا ژ حه‌ق نه‌بن فه‌ڤينه رووسپي بن قيامه‌ته‌ئ

خاتوون دبن چاره توينه شه‌رم مه‌كه وه‌ره نفينه

من ب ته‌دايه ئه‌ڤينه دا ب بينم ژته له‌زه‌ته‌ئ

لاو دبن ترسم ژ جه‌باري دو هه‌رام بيته دباري

ئاگره‌ك وي ل مه بباري ئه‌ز وتو بكن ته‌وبه‌ته‌ئ

كچ دبن باڤي خه‌يالان وه‌ره نيڤ دوشه‌ك و پالان

بين بكه زلفان و خالان دووره رۆژا ئاخه‌ته‌ئ

لاو دبن يا بسك هه‌ريه ئه‌و د پيروڤين ل ميره

چ هه‌ددئ لاوي فه‌قيره ده‌ست به‌ته قئ سوچه‌ته‌ئ

كچ دبن لاوي فه‌ڤيڤان وه‌ره ناف ره‌يحان سيڤان

شه‌کری مێژ ب لیقان شهبی جاما شه‌ریه‌تی
لاو دبی قه‌نجا ته‌مامی سه‌ر و به‌ژن ل من حرامی
هه‌ر وه‌کی خه‌مرا دجامی ترسم ژ مه‌عنا ئایه‌تی
کچ دبی لاو ره‌واله ئه‌رته حاجه‌ت زێر و ماله
چی ته‌ خوه‌ست من کر هه‌لاله به‌س بگر فی حوججه‌تی
لاو دبی نه‌ز نه‌ی ئه‌خیرم زێر و مال چ ب خوه‌ نه‌دیرم
ژترسا ئی حه‌ق نه‌وێرم ده‌ست به‌مه هه‌لاکه‌تی (Deraşî, ۲۰۰۵, p. ۲۰۹-۲۱۳).

مژارین هه‌ق ئیک ژ بابه‌تین گرنه‌گه‌ لده‌ف سووفیان و فه‌یله‌سووفین ئیشرافی بایه‌خه‌کا ئایینی، کومه‌لایه‌تی، په‌وشتی و ئایینی
ده‌نه‌ی، ل ئه‌قیییه‌ ته‌یران ب شیوه‌یه‌کی هونه‌ری یی پیکوپیک ئه‌فی بابه‌تی پون دکه‌ت و مژارا هه‌ق دکه‌ته‌ ناهه‌نده‌کا
هه‌زی بۆ بیرکر، سه‌په‌ده‌ریکر و رووسیوونا مروقی هه‌مه‌به‌ری خۆدی، کو هه‌ق ئیک ژ ناڤین ئه‌وی یه‌ (Yūsif, ۲۰۲۴, p. ۲۶-۲۷).
ئه‌فسانه‌یا زه‌مه‌بیلفرۆشی ژلایه‌کی شه‌ره‌اتی ئه‌فسانه‌یا مملانه‌یا (ژن و زه‌لامی، به‌این باژیری، گوند، ده‌سته‌لات، ناموس، سه‌رجی،
بله‌ و مالی دونیایی، ناقل، ئیمان و کومه‌ک تیگه‌هین دپه‌)، مروف دشی‌ت ب درژی فه‌کۆلینی ل سه‌ر بکه‌ت، به‌لی خالا
جه‌وه‌ه‌ری ئه‌فه‌یه‌ فه‌قیییه‌ ته‌یران شایه‌ ب شیوه‌یه‌کی سووفیگه‌ریانه‌ به‌ریخۆبده‌ت مژارین ئه‌فی ئه‌فسانی، په‌یوه‌ندییه‌کا دروست
دناڤه‌را ئه‌فیندار و هه‌قیدا دروست یان ئاشکه‌را بکه‌ت (Yūsif, ۲۰۲۴, p. ۲۸-۲۹).

ئه‌ف ده‌قی زه‌مه‌بیلفرۆشی یی هۆزانقان فه‌قی ته‌یران ئیکه‌مین و که‌فتترین ده‌قی نفیسی یه‌، ل سالا (۱۸۵۶) زانایی کورد مه‌لا
مه‌حموودی بایه‌زیدی ده‌قه‌ک ژ ئه‌فی ئه‌فسانه‌ین نفیسیه‌ و پاده‌ستی فونسوول ل رووسی قه‌یسه‌ری ل ئه‌ره‌روم و ئه‌زمیر
(ئه‌لکسه‌نده‌ر ژاپای) کربو ئه‌وی ژی ژلای خۆفه‌ گه‌هانیدی به‌رتووکخانه‌یا (پترسوگ) ل رووسیا (Pirbal, ۲۰۰۰, p. ۱-۱۵).

د ده‌قین فه‌قی ته‌یراندا سه‌ر و بنین ئه‌فسانه‌ین هاتینه‌ برین، دگه‌ل هندیدا ئه‌فی چه‌ندی گه‌له‌ک زیان ل ئه‌فسانه‌ین نه‌دایه‌،
ئه‌گه‌ر مروقی دانه‌یا کاملان نه‌خواندیت، دگه‌ل دا لده‌م هه‌ردوو دانه‌ ده‌ینه‌ به‌راوردکر ب پاده‌یه‌کی رون ئاشکه‌را دبیت
ئه‌فسانه‌ هاتیه‌ کۆپیکرن، ژئیکه‌کرن و فاپیکرن ژ هیلای ئه‌وی یا هه‌زی. ئه‌ف دانه‌یه‌، پتر نیزیکی ئه‌فسانه‌یییه‌ ژ سه‌رپیها‌تی، چونکی
شیوازه‌کی ئایینی یی خه‌یالی که‌فتیه‌ دناڤ دا و جبرائیل زه‌مه‌بیلفرۆشی ژ که‌فتنی رزگارکریه‌ و خوارنه‌کا خودایی دایه‌ خیزانا ئه‌وی
یا برسی، به‌ئیشیا پاره‌یی فرۆتتا سه‌لکانفه‌ نه‌هیلایه‌، هه‌روه‌سا دانه‌یا فه‌قی ته‌یران هه‌می وه‌رگرتتا سه‌ربۆرانه‌ ژ وانین په‌وشتی
لدۆر سه‌په‌ده‌ری و په‌وشتی خاتونه‌کی و یی ژاره‌کی زه‌مه‌بیلفرۆشی کا چاوا چافدیریا خودای، به‌لنگازی ژار ژ ده‌ستی خاتونا
ده‌سته‌لاتدار و که‌یفی رزگار دکه‌ت، ب تاییه‌تی لده‌می که‌سی به‌لنگاز پیگیر و ده‌هه‌مه‌نپاکیا خۆ ژ ترسا خودی دپارزیت (Yigit, ۲۰۰۸, Rdeni).

دانه‌یا ده‌قی فه‌قی ته‌یران ژ (۶۵) به‌یتین چوارینه‌ پیکده‌یت و ناهه‌روکا ئه‌وی لدۆر بزاقین گولخاتوننی دزفیت، داکو زه‌مه‌بیلفرۆشی
به‌لنگاز بۆ خۆشیا خۆ بکاربنیت، و بزاقین زه‌مه‌بیلفرۆشی کو ژ گوه‌هه‌کاریی بره‌قیته‌ و نه‌که‌فته‌ داڤا ده‌سه‌ردارننی دا ب مال و په‌ره
و جنسی و ده‌ستییک ب ئه‌فان پیزان ده‌ستییکه‌ت :

دی دۆ هلوڤ دیسان ب جۆش جاره‌ک ژ جاری مه‌ی بنۆش

بیزم قصا زه‌مه‌بیلفرۆشی دا سه‌ح بکین حیکایه‌تی

و ب ئه‌فان دووماهیی ده‌یت

خیر دا ئه‌وان کو ب حساب ئینانه‌ ده‌ر نان و که‌باب

شه‌فه‌ت ل وان کر ئه‌ی وه‌هاب تیربوو ژ زاد و نعمه‌تی

ئه‌ر ب پۆژ ئه‌ر ب شه‌فه‌ تاعه‌ت بکن هوون ب خه‌فه

هه‌رچی راسته‌ جه‌زا ئه‌فه‌ دا هوون نه‌بن ژ ناخه‌تی

یا محمد غەمخواری ئوممەتی هەرچی ژ من باوەر نەتی

نەمۆستە حەقی شەفاعەتی مەخرەج دوورە رۆژا ناخەرەتی

ئە میم و حە خوەش دەفتەرە هەرچی ژ من نەباوەرە

نە ژ ئوممەتا پیغەمبەرە نە لائەق شەفاعەتی (Deraşî, 2005, p. 209-213)

ئەف دەقی ئەفسانەیا ب ئەوئ بەرتەنگی کەرنی د پاڤژیا رەنجەراندان ژ ئالیی جەنی فە و نەپاڤژیا جەنی ل دەف خودان دەستەهلاتاندا، چاڤدێرییا خودی ل سەر بەلنگازاندا، ب ئەفی رەنگی دیار دبیت ئەف ئەفسانەیا وەک جیروکا یوسف و زولەپخاییە. دوویر نینە ئەوین بەس ئەفی پارچەیی ژ جیروکی پێشچاڤ دکن ل بەر کاریگەرییا ئایینی و ئەوئ جیروکی ئەفی چەندی دکن و نزانن ئەوین کولتۆر و هەزرا گەلەکی تێکدشیلین و بەرەف ئاسەوارەکن دی دەن، پارچەیا کە جیروکی قەد دکن و هەمی جیروکی پێ دەشیرن. دگەل هندییا شێوازی پێ هاتە دارشت پتر تێزکی شێوازی نەفسینا قەقی تەیرانە نەک یێ مەلایێ باتەیا، بەلێ ئەفسانە گەلەک هاتیە کورتکەرن و برین تاکو کەفتیە د قەلبەکن ئایینیدا.

دەقی مەلا حەسەنی باتەیا

کەسێ بو جارا دووی ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی وەک هەلبەست نەفسایی مەلایێ باتەیا، وەک بەرەمی فەقی تەیران و مرادخانێ باوەزیدی، بەرەمی مەلایێ باتەیا ب دروستی نەگەهشتیە دەستی کوردان، چ دەستتێسن زەمبەلەرۆشا مەلایێ باتەیا ل بەر دەست نینە، ژ بەر هندی ل ئەفێرێ نەشین بەیتن نەفسینا ئەوی نەفسین و شۆڤە بکن، ئەو مژارێن ل دۆر نەفسینا ئەفسانەیا زەمبەلەرۆشی یا مەلایێ باتەیا هاتین نەفسین ژ بەرەفکرتین (ئەلبرت سوسن Albet Sosin) و کوردناسی پووسی (قەناتی کلاشۆڤیچ کوردویف) یێ ناقدار ب (قەناتی کوردوی) پیک دەین، ژ بەرکۆ نەفسینا بەرەمی مەلایێ باتەیا ل بەر دەست نینە، ژ بەر هندی دی بئنی ئامازەیان ب ژیا مەلایێ باتەیا کین و باسی نەفسینێن هەر دوو نەفسەران (و) کەین (Kup.doyev, 2006, p. 46-47).

مەلایێ باتەیا ل سالا (1170) ل گوندی باتن هاتیە دنیایی و باتە دگەفتیە دەفەرە ئیلکی (بەیتۆشەباب) و ئەف دەفەرە ژلایێ کارگیری فە ب سەر دەفەرە هەکاری فە، نافێ بابێ ئەوی (سۆفی مستەفا) یە و ژ هۆزا (ئەرتۆشیانە)، مەلایێ باتەیا ل گوندی باتن ل دەف مامی خو دەست ب خواندنێ دگەت، پاشی دچیتە قۆتابخانەین (جولەمیرگن) و (مۆکسی) دخوینیت، ل گوندی (پیرۆسا) دەست ب مەلایەتی دگەت و بەرەمان دنیاسیت، مەلایێ باتەیا ل سالا 1710 دمریت و ل گوندی باتن دەیتە فەشارتن (Duski, N.d, & 10).

زەمبەلەرۆشا مەلایێ باتەیا وەک بەری نۆکە ئامازە پێهاتیە دان، ژلایێ ئەلبیرت سۆسین و قەناتی کوردوی فە هاتیە بەرەفکەرن، دگەل هندییا زمان و شێوازی ئەفسانەین ژ یا مەلایێ باتەیا دوویر نینە، دئەفی بواریدا ژیدەر دیار دکن د بەرەمی ئەلبیرت سۆسینیدا دوو تشت دەیتە پێش چاڤ، ئیک ژ جیروکە و ب شێوێن هەلبەستت هاتیە نەفسین، و چەقەک ژین یا فەقی تەیران و بەراوردیەک دناڤەرا یا سۆسینی و فەقی تەیراندان هاتیە کەرن، وەک هەقیەک دناڤەرا ئەوئ و یا قەناتی کوردویدا هەیه، بئنی دەندەک رێزاندا هەندەک پەیفین ژ ئیک جودا کەفتیە دناڤدا و پتریا ئەوان ب خەلەت تێگەهشتن هاتیە نەفسین و دەمان دەمیدا ل دەمی بەرەمی قەناتی کوردوی ژ سەر ژنوی هاتیە نەفسین ب خەلەتی هاتیە نەفسین، نەبئنی خەلەتی بەلکۆ پەیفین بێ ریمان ژ ب شێوێنەکن ئاشکەرا دیار دبن، وەک هونە

دەقی ئەلبیرت سۆسینی	دەقی فەقی تەیران
Taw dibê tirsim ji xebere	Law dibê tirsim ji Cebbarî
Dev hereme, tene riyare	Du heram bêne diyarî
Agirek bi wanda dibare	Agirek wê li me bibarî
Narî cama şerbetê	Ez û te bikin tewbetê
Xatûn dibê çare tunîne	Xatûn dibê ev xeber tunîne
Şerm meke were nivîne	Şerm meke, were nav nivîne
Min bi te daye evîne	Mîn bi te day evîne
Da bibînim ji te lezzetê	Da em bibînim heşmetê

ل دوی ئەفی بەراوردکەرنی ب رەنگەکن ئاشکەرا خوڤا دبیت بەرەمی ئەلبیرت سۆسین یا ل سەر نافێ مەلایێ باتەیا هاتیە

دیارکران ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یا فەقیی تەیران بخۆیه، ئەگەر دەقی پەسەن مەلایێ بائەیی یا زەمبیلفرۆشی بھێتە دیتن دئی ئەف جوداھیه ب شیۆهیه کئ ئاشکەرا ھیتە دیارکران، سەرەرای ھندئ ئەلکسەندەر ژاپا خۆیا دکەت زەمبیلفرۆش بەرھەم مەلایێ بائەییە، لدەم مەلایێ بائەیی و بەرھەم مەلایێ دکەت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب بەرھەم مەلایێ نایبیت و زانایێ دی ژئ ئەوین بائەیی دکەن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب بەرھەم مەلایێ ناسین. ئەوا ئەف نھینئ ئاشکەرا دکەت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بخۆیه، ئەگەر جوداھیه کئ دناقبەرا زەمبیلفرۆش و بەرھەم مەلایێ دی یین مەلایێ بائەیدا بکەین دئی بینن ب شیۆازی زانی و ھۆزانی جیاوازییا ھە، زەمبیلفرۆش تشتەکە پتر ل سەر زمان و شیۆازی فولکۆری کوردایە، ژبەر ھندئ ناگەھیت بەرھەم مەلایێ بائەیی (Xezinedar, 2010, p. 231).

ل دۆر دەقی مەلایێ بائەیی شیفلی داہە دیارکران مەلایێ بائەیی دیوانا خۆ زەمبیلفرۆش ب شیۆهیه کئ روومانسی نڤتسایە و بۆ ئیکەمین جار ھەولداہە بائەیی چارەسەرییا بائەتە کئ میللی ب شیۆازی ھۆزانی کرییە و خەلکئ ب پەنگە کئ زۆر ئاشکەرا ھەژ ئەفی بەرھەم مەلایێ بائەیی و کارفەدانەکا باش ل سەر خەلکئ کرییە (Schieffely, 2019, p. 82).

6.3. دەقی مرادخانئ باہەزیدی

کەسئ پشتم مەلایێ بائەتی ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤتسایە، مرادخانئ باہەزیدی یە، پشتم دیاربوونا نڤتسینا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی، کەسئ ئەف ئەفسانەیا بەرفەرە و درێژکری ھەر مرادخانئ باہەزیدی (Samur, 2012, p. 65). دەقی ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یئ ھۆزانی مراد خانئ باہەزیدی، ل سالآ 1776 ژلایئ ئەوی فە ب (128) چوارینەیان ھاتیە نڤتسین، ئەف دەقە برێکا کەسایەتیی ئایینی ھەک مەلا، دەرۆیش، سوڤیانقە گەھشتیە باشووری کوردستانئ و (شیخ بەشیر شیخ مەحمەد تاهر بریفکائی ل سالآ (1967) ئەف دانەپە رادەستئ گیوی موکریانی کرییە و ئەوی ژئ ل ھەمان سال ل ھەولتیری چاپکرییە (Hewkari, 1973, p. 15-10; Rdeni, 2008).

مرادخان باہەزیدی ھۆزانی کوردی و خەلکئ باہەزیدی، ئەف ھۆزانی ھاتیە ناسین پشتم ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤتسینا، چونکئ ھەر ھۆزانی کە ل ئەوی دەمی ب تشتە کئ دەتە ناسین ئەفچا چ ئەفسانەیا ھەلەست یان سەرھاتی و گوتنئ خۆش ھەک ئەحمەدئ خانئ ب «مەموزینا» خۆ یان فەقیی تەیران ب شیخئ سەنعانئ. ئەفچا مراد خانئ دەست ب فەھاندنا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی کری، چونکئ ئەفسانەیا کە فۆلکۆرییە و دناڤ ئاخا کوردستانئ پوودایە (Salih, N.D, p. 27).

لدۆر ژاننامەیا مرادخانئ باہەزیدی چ پێزانن بەرفەرە ل بەر دەست نین، ھندەک ژیدەر دیار دکەن مراد خانئ باہەزیدی ل سالآ 1737 ژ دایکبوویە و ل سالآ 1794 مری. ل ئەوی دەم مرادخانئ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی فەھاندئ ژئ ئەوی (38) سالبوون (Salih, N.D, p. 26-27). لدەم مەلایێ مەلایێ بەرێخوودەت بەرھەم مەلایێ مرادخانئ باہەزیدی ھەر ژ دەستپیکئ تا دووماھیئ ھەک یا فەقیی تەیرانە، ھەمان مزارا ئەفینا زەمبیلفرۆشی و گولتاتوونئ یە، بوویەرا دەرھەم مەلایێ مرادخانئ باہەزیدی بوویە مزارا سەرھەکی ل دووماھییا چەرخی دەھئ ل دەقەرا فارقین ل دیاربەکر ھاتیە پوویان (Samur, 2012, p. 66)، دیسان ھەمان سەرپێھاتییا ئەفسانەیا (مەلا ئەحمەدئ شنۆیی) ب سوڤانی نڤتسایە و کیوی موکریانی ھەر دوو پیکفە ل ھەولتیری دەرگە کیدا چاپکرییە، دانەیا کرمانجی پری کیماسی، نامازە ب ھندەکان ھاتیە دان، دگەل ھندیدا ئەفسانە بۆ کارئ ئەف فەکوئینئ گرنگە، ژبەر ھندئ ئەو کیماسی نەگەھەرییە. ل دبنەرەتدا ئەفسانەیا کە فۆلکۆرییە و چەندین دەقین ئەوئ یین فۆلکۆری ھاتینە نڤتسیت ھ بەلاڤکران و دەقی مراد خانئ باہەزیدی نڤتسی ب ئەفان بەیتان دەستپیکەت:

ئە مەجسلا پر زوق و خۆش گوھ بدەنە صەبەتەک خۆش

دئی کەین بەحس زەمبیلفرۆش زەمبیلفرۆش کوری میرانە

لاوھکو بەژن ریحانە خودانائ کوجک و دیوانە

ل کەیف و سەیران شەف و پۆژ شەف و پۆژ کەیف خۆشی یە

ب عیشق و رەقص و شاهی بە چوو عاجزی د دلدا نە

نەدیتە مەنک نەخۆش شەفک ژ شەفان ئینی بوو

خەونەک عجاب دیتبوو دناڤ خەویدا گری بوو

دل و ھناڤ لئ ھاتە جۆش ژنا وی لئ کرد پرسیار

بۆچی ده گری تۆ ئەی نازدار ژبه‌ر چی ئەف ترس و هه‌وار

ژبه‌ر چی دا بووی مهنده‌هۆش شازاده دبیت نازهنین

من دی خه‌ونه‌ک خۆش و شرین قصر و قصور هه‌موو زبیرین

تو لناڤدا حوری په‌رده پۆش (Bayazidi, 1970, p. 10)

ل دۆر فه‌هاندنا ئەفئێ ئەفسانه‌یه‌ی دموڤکه‌کن فولکووری و تیکنه‌دانا ئەوئ زانایی کورد (عزه‌دین مسته‌ه‌فا په‌سول دایه‌ دیارکرن ژلایئ په‌یف و وینه‌یفه‌ هه‌ر دوو چاپین هه‌ولیرئ ساده‌یی و ساکارییا فه‌ تیکه‌ه‌ئ ئەفئێ ئەفسانه‌یا فولکووری فه‌ نه‌هاتیه‌ تیکدان.

هه‌ژیه‌ بیژن سه‌رهاتیا ئەفسانه‌یا زه‌مبیلفروشی ب په‌نگه‌کن گشتی ب شیوه‌یه‌کن پیکوپیک هاتیه‌ نه‌فسین و روودانین ئەفسانئ هه‌روه‌ک ب سه‌رئ میری هاتین هاتینه‌ فه‌گیران، ده‌راهیا ئەفسانئیدا وه‌ک هه‌ر هۆزانقانه‌کن کلاسیکی و ئەفسانه‌یا مرادخانی ژئ پیکوتن ب خۆدئ و پیغه‌مه‌ری ئەوی (س.خ) ده‌ستپێدکه‌ت و پاشی باسی دلپاقژیا میر سه‌عیدی به‌رانبری سه‌په‌ده‌رییا خاتونئ دگه‌ل ده‌کت و ده‌چند به‌یه‌کاندا دبیت:

ل خه‌و هاتم بێمه‌ فه‌صران

ئه‌ز و تو پیکفه‌ بکه‌ین سه‌یران

له‌و ئەز هوشیار بوم مهنده‌هۆش (Badi, 2012, p. 28).

چونکی ئەف ئەفسانه‌ ب شیوه‌یه‌کن زاره‌کی هاتیه‌ وه‌رگرتن و چاپکرن، دگه‌له‌ک جه‌اندا کیشه‌ین سه‌روا (قاقین) یین تیدا هه‌ین، ب تاییه‌تی به‌یتین ئەوئ به‌رۆقژای هاتینه‌ نه‌فسین، چ ژ وه‌رگرتنئ بیت یان ژ به‌ره‌فه‌که‌رین چاپئ شاشی دروستکرن بۆ نه‌ونه‌:

ل ده‌ست عه‌سکه‌ر سه‌ده‌زار ه

که‌یفئ بکه‌ وه‌کی هه‌ر جار

ب عاجزی د دلئ نه‌خۆش

دلئ من سوت ته‌ ئەی نازدار (Bayazidi, 1970, p. 10)

ب شیوه‌یه‌کن گشتی ئەو دانه‌ین به‌ره‌لآف چ یین هاتین نه‌فسین یان یین هیشتا ژ زارده‌ف ده‌ینه‌ فه‌گوه‌استن ئەفسانه‌یی وه‌ک یا مرادخان بایه‌زیدی یان فه‌قیی ته‌یران دبیزن، سه‌ره‌رای هندئ ده‌قئ مرادخانئ بایه‌زیدی پتر به‌لآفبوویه. هه‌ر چه‌وابیت، ئیک ب کوره‌میره‌کن خودان پیگه‌ه و سه‌رمایه‌داری ده‌ستپێدکه‌ت و یا دی ب زاره‌کن سه‌له‌ک فروش ژ چینا په‌نچه‌ران، ئیک وه‌ک سه‌رهاتیه‌کا ئەفسانه‌یی یه‌ و یا دی چیرۆکه.

مراد خانئ بایه‌زیدی زه‌مبیلفروشی ب کوره‌میره‌کن دده‌ت نیاسین، ژمیراتی به‌ر ب هه‌ژاریفه‌ ده‌چیت و پاشی جاره‌کا دی ژ هه‌ژاری به‌ر ب میراتیفه‌ چوو، ئەف چه‌نده‌ ب مه‌رما وه‌رگرتنا حکمه‌ و زانینئ بوو بۆ کارئ خۆ یئ میراتی (Ebdulrezaq, 2017, p. 31) و دبیت:

زه‌مبیلفروش کورئ میرانه‌ لاهه‌کن به‌ژن ره‌یحانه

خودانئ کۆچک و دیوانه‌ ل که‌یف و سه‌یرانه‌ شه‌ف و رۆژ

شه‌ف و رۆژ که‌یف خۆشی یه‌ به‌عیشق و ره‌قض و شاهی یه

چوو عاجزی ددلئا نه‌ ده‌یتیه‌ ساعته‌ک نه‌خۆش (Bayazidi, 1970, p. 10)

ئه‌ف ده‌ستپێکا جودا، دوو چیرۆکین جودا په‌یداکرنه‌، ئیک بوویه‌ ده‌سه‌کا جفاکی لدۆر ره‌وشتی جنسی، و ئیک بوویه‌ ژ سیسته‌مئ فیرکنا میران بۆ ده‌سته‌ه‌لاتدارییا داد و دروست و جفاکئ به‌خته‌وه‌ره‌، بیکۆمان دگه‌ل کولتوره‌کن ئەفسانه‌یی بۆ قوناغین ژیانئ یان ده‌روونییا مرۆقاییه‌تی.

ب ئەف په‌نگی خۆیا دبیت کاریکته‌رین سه‌ره‌کی یین بوویه‌را زه‌مبیلفروشی ئەفه‌ بوون:

١. زه‌مه‌بيلفرۆش د ئه‌فسانه‌يا زه‌مه‌بيلفرۆشي يا بايه‌زويدا مزارا سه‌ره‌كي بناڤي سه‌لك فرۆش ده‌ست پيڤكه‌ت. ديسان دبه‌ره‌مه‌ئي بايه‌زويدا ئه‌ف نقيسنايه‌ هاتينه‌ بكاره‌ينان زه‌مه‌بيلفرۆش، زه‌مه‌بيلفرۆش، لاوي فه‌قير، لاوك، كور، نازدار، شازاده، پاشازاده، كورئي پادشايي، ده‌رويش، خودانئي سه‌لي

٢. ئن، ل به‌ره‌مه‌ئي بايه‌زويدا گه‌له‌ك مزار بناڤي ئنئ هاتينه‌ فه‌هاندن، ديسان دگه‌له‌ك جه‌ين ئه‌فسانه‌يدا ناڤي زه‌مه‌بيلفرۆشي ده‌يته دياركرن، به‌رده‌وام باسي باشيا زه‌مه‌بيلفرۆشي ده‌كه‌ت

٣. ده‌يك و باب ل ئه‌ڤيرئي ده‌يك و بابين زه‌مه‌بيلفرۆشي دئه‌فسانه‌يدا ديار دبن، ئه‌و هه‌ولده‌ن كورئي ئه‌وان لده‌ف ئه‌وان مه‌ينت و ژ قه‌سري ده‌رنه‌كه‌فيت، به‌لي ئه‌و سه‌رناكه‌فن و زه‌مه‌بيلفرۆش رژه‌ ژ ده‌ف ئه‌وان بچيت، لدووماهيا ئه‌فسانه‌يي ديسان فه‌دگه‌ريت ده‌ف ئه‌وانقه، ديسان ل هنده‌ك جه‌ين ئه‌فسانئي ناڤي بابي ئه‌وي ده‌يته‌گوتن

٤. وه‌زير ل ئه‌فسانيدا لده‌مي زه‌مه‌بيلفرۆش دخوازيه‌ ژ قه‌سري ده‌ركه‌فيت داكو ب كه‌دو شيانين خو ژبانه‌كا ده‌رويشانه‌ ده‌ستپيڤكه‌ت، هينگي ريك لبه‌ر ميري به‌رزه‌ دبن و نزايت دي چ كه‌ت، ل ئه‌وي ده‌ميديا كارتيكه‌ره‌كي دي دئه‌فسانه‌يدا ده‌ركه‌فيت ئه‌و زي وه‌زيره، وه‌ك د گه‌له‌ك ئه‌فسانه‌ين نه‌ته‌ويديا ل ئه‌وي ده‌ميديا پولي وه‌زيري ديار دبیت و وه‌سا دياره‌ كه‌سه‌كي ژيره و مير ئه‌وي ده‌يته‌ ده‌ف خو (Samur, 2012, p. 83-84)، ده‌فه‌ي بواريديا بايه‌زوي دي دبیت:

خلق و علم و پيرو وه‌زير هه‌موو ڤيكر دبينه‌ مير

بلا بچيت خو بكه‌ت ژبير دا تام بكه‌ت حالئي فقير

ميرم بده‌ ده‌ستي ئنئ بلا بچي بگه‌ري ل دونئ

ئيرؤ نابيت ئاخه‌فتني زوو دپته‌وه‌ بحاله‌ك نه‌خوش (Bayazidi, 1970, p. 20)

٥. گولخاتوون دبه‌ره‌مه‌ئي بايه‌زويدا خاتوون يان گولخاتوون پوله‌كي گه‌له‌ك گرنگ دگيريت، ديسان ل هه‌مان ده‌ميديا ب گه‌له‌ك ريكان هه‌ولده‌ت پلان و دافكان فه‌ده‌ت داكو زه‌مه‌بيلفرۆشي بخاينيت و بيخته‌ داڤين خو دا بگه‌هيت مراد خو، ل هه‌رسئ ده‌ڤين هاتين دياركرن مزارا ئه‌وان يا سه‌ره‌كي ل سه‌ر ئه‌ڤينا خاتووني و زه‌مه‌بيلفرۆشي و بووه‌رين دناڤه‌را ئه‌واندا هاتين رويدان دبه‌ره‌مه‌ئي بايه‌زويدا ديار دكهن، ديسان ده‌مان به‌ره‌مه‌دا ئه‌ف نازسناڤه‌ مينا خاتوون، گولخاتوون، خاتوونا گه‌ردن زيرين، ئه‌و گه‌ردن زيرين، خاتوونا گه‌ردن ب مير دارا زه‌يتوني، خاتوونا شه‌نگ و شوخ، چاف په‌شا چاف غه‌زال، رويي ب سوور و گه‌ردن ب خال بو گولخاتووني هاتيه‌ بكاره‌ينان

٦. خوڊام و خزمه‌تكار: دئه‌فسانه‌يا زه‌مه‌بيلفرۆشيدا يا بايه‌زويدي، ل گه‌له‌ك جهان په‌يڤا خودام، خزمه‌تكار هاتيه‌ بكاره‌ينان، ل ئه‌ڤيرئي پولي ئه‌وان ديار دبیت لده‌مي خزمه‌تكار داخوازي ژ زه‌مه‌بيلفرۆشي ده‌كه‌ت به‌يته‌ ده‌سه‌ريدا دا گولخاتوون ببينيت، ب ئه‌ڤي چهندي ديار دبیت خزمه‌تكار و خوڊام ب مه‌رين گولخاتووني هاتينه‌ بكاره‌ينان

٧. خولام و به‌ند ديسان ده‌مان قوناڤين ئه‌فسانيدا و ل قه‌سريدا چهندين كه‌سايه‌تيين دي هه‌بو، ئه‌و زي خولام و به‌ند بوون، ئه‌فان زي پولي دخاڤاندن و ده‌ينانا زه‌مه‌بيلفرۆشيدا بو نافي قه‌سريدا هه‌بوو (Samur, 2012, p. 83-84)

ل دووماهيا ئه‌فسانئي بايه‌زوي دي دبیت:

سه‌دو نود سال بوري يه

پاشي هه‌زارا هيجري يه

مراخان دبیت سه‌ره‌اتي يه

بشعر و بگوتنه‌كا خوش

(Bayazidi, 1970; Hewkarî, 1973)

ژ ئه‌فان ده‌ڤين به‌رده‌ست چهندين خالين سه‌ره‌كي يين هه‌ڤه‌شه‌ ژ ئه‌ڤي ئه‌فسانه‌يي ديار دبن و هيج گوه‌ڤرينه‌ك تيدا نه‌هاتيه‌ كرن:

به‌ري زه‌مه‌بيلفرۆش گوه‌ ل مرني بيت و تووشي گولخاتووني ببينيت گه‌نجه‌ك بو بتني هزرا ئه‌وي ل سه‌ر خوشيا ئه‌وي بو،

به‌رده‌وام ب نچرا گیانه‌وه‌رانقه مژووێل بوو، پشتی مرنا گه‌نجه‌کێ بچاڤین خۆ دیتی و گولخانووێ هه‌ولدا یی بۆ نه‌خۆشیا ن دروست بکەت، راسته‌وخۆ ل راما نا زارین خۆشیا ژیا ن گه‌هیشته و بۆ دیا ر بۆ پیدڤیهه بته ن خۆ تیزیکه خودی بکەت و خۆ ژ نه‌نجامدانا کرپارین خه‌له‌ت بده‌ت پاش

زه‌مبیلفرۆش ژ ترسا مرنی و بۆ خودی په‌رستین ده‌ست ژ پاشایه‌تی هه‌لگرتیهه و به‌رپه‌خۆدده‌ت هه‌ژاری بزه‌حمه‌تا ملین خۆ رادبیت ب دابینکرنا پیدڤی ن ژیا ر بپیکا فرۆت نا زه‌مبیلان دا خۆ و خیزانا خۆ خودان بکەت.

ژ ترسا نه‌نجامدانا تاوانان و ژ ده‌ستدانا هه‌ڤژیا خۆ ژ حوکه‌می پاشابه‌تی هه‌پته خوار، بی کار و حال که‌فتیه سه‌ر نه‌ردی و ژ ده‌ست گولخانووێ ب پشته‌فانیا خودی رزگار بوویه.

بۆ جارا دووی دناڤ جه‌ن خۆ ی نڤسته‌نیدا لده‌می ده‌ستی خۆ ل ملی خاتووێ دده‌ت و ژ لده‌می خرخالی ل پین خاتووێ دینیت دزانیته هه‌ه‌ڤژیا نه‌وی یه و ژ ژۆرا خۆ ده‌ڤیت و خۆ رزگار دکه‌ت

پشتی نه‌و ژ خه‌ڤکین گولخانووێ رزگار بووی، ب شیوه‌یه‌کێ به‌یز توبه‌کریهه و هه‌ولدا یه بپیکا که‌دا ده‌ستین خۆ پیدڤی ن ژیا نا خۆ په‌یدا بکەت، خۆ ژ هه‌می خۆشین ژیا ن دوویرکریهه، له‌سه‌رانسه‌ری کوردستان گه‌ریا یه و جیروکا خۆ لده‌ڤه‌رین کوردستان ڤه‌ه‌رانده‌یهه دکا خه‌لک راستیا خۆشیا ژیا ن بزانیته کا چه‌ند دبیته نه‌گه‌ری سه‌رداچوونا مرۆڤی و دوویرکه‌فتنا مرۆڤی ژ خودی

دیسان ده‌ڤین نه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی په‌نگه‌دانه‌کا زۆر دناڤ نڤه‌سه‌رین کوردانا کریهه و بوویه نه‌گه‌ری هندئ هه‌ر تیک بشیوه‌یه‌کێ جودا باس بوویه‌رین نه‌ڤی نه‌فسانه‌ین بکهن و دگه‌ل هندیدا نه‌وان هه‌ولدا یه تیک په‌یام دیاڤی پاراستنا په‌وشتی و ئایینی دا بگه‌هین کوردان و بۆ نه‌وان دیا ر بکهن پیدڤیهه هوین به‌رده‌وام هزر ل پاراستنا په‌وشته و دابوونه‌ریتین خۆ ی ن ئایینی بکهن و لدویڤ بنه‌ماین ئایینی سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل روویدانین ژیا نا خۆ بکهن دا هوین ل دووماهیا ژیا نا خۆدا ب سه‌ره‌ه‌رازی بژین

٧. هاتنا زه‌مبیلفرۆشی بۆ باتیفا

لدۆر هاتنا زه‌مبیلفرۆشی بۆ باتیفا بیروبوچووین جودا جودا هه‌نه، هنده‌ک وه‌سا دیا ر دکهن بپیکا فه‌قی، مه‌لا و سترانیژ و ده‌روپشان ده‌ڤی زه‌مبیلفرۆشی ل پتریا ده‌ڤه‌رین کوردستان به‌لڤبوویه، نه‌ڤجا نه‌دوویره ل سه‌رده‌مه‌کیدا مه‌لایه‌ک یا ن ده‌روپشه‌ک یا ن که‌سایه‌تییه‌ک ژ جه‌زیرا بۆتان یا ن دیا ربه‌کر و فارڤین هاتبته باتیفا و گوته‌یت خه‌لک ده‌ڤه‌را باتیفا: «نه‌و مرۆڤی زه‌مبیلفرۆشی مه‌ و چه‌ند ساله‌کان ل نه‌و پیری ئاکنجیبیت و دوویرینه نه‌وی که‌سی بۆ خه‌لک باتیفا باس نه‌فسانه‌یا زه‌مبیلفرۆشی کریت نه‌و ژ ی ب گه‌رمی پ داخبار بن و په‌نگه‌ نه‌وی که‌سی پشینیاز کریت مه‌زاره‌ک بۆ زه‌مبیلفرۆشی ل باتیفا دابین بکهن وه‌ک بیره‌وه‌ری و پزگرتن، ب نه‌ڤی ره‌نگی مه‌زارگه‌هی جه‌ن خۆ ل رۆژنایه‌ی باتیفا مریته و تا نه‌ڤرۆ مایه» (Rdeni, 2008)

به‌رۆڤاژ ی زه‌مبیلفرۆش ژ بو فرۆت نا سه‌لکان ل سه‌رانسه‌ری کوردستان دگه‌ریا و هاتنا نه‌وی بۆ ده‌ڤه‌را باتیفا هندئ دگه‌هینته ل نه‌وی ده‌میدا بازاری زه‌مبیل فرۆتن ل باتیفا خۆش بوو و له‌وړا ل ده‌ڤه‌ری مایه تا چوو یه که‌له‌ها شابانین و گولخانووێ نه‌و ل نه‌و پیری دیتییه و هه‌ولدا یه دناڤ که‌له‌یدا نه‌وی بڤخه‌ته داڤین خوو. دبیژیت زیره‌فانین که‌له‌ی نه‌هیلن نه‌و ده‌رکه‌ڤیت و زه‌مبیلفرۆش که‌سه‌ک دیندار و ژ خودی بترس بوو، له‌وړا دڤه‌ته سه‌ربانی که‌له‌ی و دبیژیه زیره‌فانین که‌له‌ی هوین نیزیکی من بن دئ خۆ دکه‌له‌یدا هافیزم، به‌ل زیره‌فان گوه‌ی خۆ ناده‌ن و نیزیکی دبن، ده‌مه‌به‌ردا زه‌مبیلفرۆش ژ ترسین هندیدا دا تووشی چ گونه‌هان نه‌بیت خو دکه‌له‌یدا ده‌افیزیت و دمريت

هنده‌ک وه‌سا دیا ر دکهن ژنایه‌ی زه‌مبیلفرۆشی دیا ر نه‌و ژ باژیری فارڤین جه‌ن باب و باپیرین خۆ ده‌رکه‌ڤیت و ده‌ست ب ژیا نه‌کا نو ی دکه‌ت و بۆ په‌یدا کرنا نانی ژیا ن ل گوند و باژیرین کوردستان دگه‌ریت و کاری جیکرنا سه‌لکان دکه‌ت و به‌رده‌وام ل ده‌ڤه‌ران دگه‌ریت و چ جه‌ین ئاکنجیوو ن نه‌بوو، به‌رۆڤاژ ی هه‌ر رۆژه‌ک ل جه‌ه‌ک یا ن گونده‌ک دگه‌ریا و دما، پشتی هینگ به‌ره‌ڤ جه‌ه‌ک دی دچوو، ب هه‌ر شیوه‌یه‌کێ هه‌بیت پشتی گه‌ریانه‌کا دوویر و دریز گه‌هشتیهه باتیفا گولیا و ل ئاکنجیوو ی (Mecid, 2013, 17-16.p, Hlori, 2017, 11.p)، دگه‌ل هندیدا چ ژده‌ران ماوه‌ی مانا نه‌وی ل باتیفا دیا ر نه‌کریهه، به‌ل بۆ سه‌ماندنا نه‌ڤی چه‌ندی مه‌زاری زه‌مبیلفرۆشی ی ل باتیفا، دیسان ل فارڤین بته ن جه‌ن ژیا نا نه‌وی دیا ر نه‌زیده‌تر واته چ مه‌زارین تاییه‌تین زه‌مبیلفرۆشی ل نین، ناڤی زه‌مبیلفرۆشی ل باتیفا (مه‌مه‌د نه‌مین یا ن مه‌مه‌ده‌ی زه‌مبیلفرۆش) بوو. (Mecid, 2013, 17-16.p)

٨. په‌نگه‌دانا مرنا زه‌مبیلفرۆشی:

زەمبیلەرۆش بەرهەف کەلەها شابانین دچیت دا زەمبیلین خۆ ل ئەویرۆی بفرۆشیت، ل دەمێ زەمبیلەرۆش چووێه دکه لھا شابانین ڤه، کچا میری دیت زەمبیلەرۆش لاوه کۆ جوان و ژێهاتییه (Hlori, 2017, p. 11) و ئەڤێ چەندی دبیژیتن: «خوێزییا ل ئەوێ کچێ ل پاشەپۆژۆ دیتە هەڤشک و هەڤژینا ته» (Safizade, 1343, p. 15). پستی ئەڤێ گوێنێ ئیکسەر زەمبیلەرۆش دکه فیتە دلێ ئەوێ و گازیکرێ زەمبیلین خۆ بینە و زەمبیلەرۆش چوو ئەویرۆی (Hlori, 2016) و نەزانی کچا میری یا لیبووی ئەڤیندار و هەتا هەندەک رەفتار ژێ دیتین شنی زانی یا بووی ئەڤیندارا ئەوی وەک دئەڤێ پارچە هۆزانییدا دیار:

زەمبیلەرۆش زەمیلا دئینیت کۆلان کۆلان دگيرينت

گولخان ههوارا دهیست ناقل دچیت سهودا نامینیت

زەمبیلەرۆش لاوکی دەرۆشە کەرەمکه تۆ وەرە پێشە

قیمەتا زەمبیلین خۆ بیژە تۆ بو من زەمبیلان لهر زیران بکیتشه. (Hlori, 2016)

زەمبیلەرۆش دبیژیتن :

خاتوونێ ئەز توبەدارم دەلالی ئەز توبەدارم

توبەدارێ خالقی جەبارم بەر حوکمی وی نەکارم

خاتوونێ ئەز توبەدارم زەمبیلەرۆش لاوکی بیانی

کەرەمکه تو وەرە خانی قیمەتا سەلکان دزانی

سەلکا نەفرۆشە ب ئەرزانی خاتوونێ ئەز توبەدارم. (Hlori, 2017, p. 11)

زەمبیلەرۆش رابۆ داخو رزگار بکەت و چوو سەربانی کەلەهێ و ل دەمێ زەمبیلەرۆشی خۆ ژ کەلەها شابانین هافیتی دخوینێ وەر بوو، هینگی سەرۆکی زێرهاتیین کەلەهێ گوێن: « ئەز دزانم هۆما لته هاتیه کرن و دی تەبم دەڤ نۆژداره کۆ بەلکۆ ساخبێ ڤه»، دبه رامبه ر دا زەمبیلەرۆشی گوێن: « نەخیر ئەز ساخ ناڤه و ئەزێ مرم، بەلێ من وەسیه تەکا هە، ئەز حەز دکەم هووین بو من جیبه جیکەن، ئەگەر ئەز مرم من لئاف گۆرستانێ نەڤه شیرن، من ل سەر ریکەکا گشتی ڤه شیرن، ل دەمێ خەلک گۆرێ من دبینن دا داعیان بو من بکەن»، ژبەر هندی زەمبیلەرۆش ب دوویراتییا ۳۰۰ مەتران ژ گۆرستانێ ل سەر ریکەکا گشتی یا زاخۆ-باتیڤا هاتیە ڤه شارتن. ئەڤ هزره پتر تیزیکی راستی یه، چونکی پتر گریدیای واقعی ژیارا کوردانە

ژلایه کۆ دڤه هەندەک خۆبا دکه ن ل دەمێ زەمبیلەرۆشی زانیی گولخاتوون یا چوو دناڤ جهێ ئەوی ڤا هینگی راسته و خۆ دیتە تەیرکە و دکونه کیرا دڤریت و دچیت، ل دەمێ دچیت ئەڤێ چەندی دبیژیت گولخاتوونێ: « جله کۆ ئاسنی و گۆپاله کۆ ئاسنی راکر تۆ دی پاشی من بینێ». گولخاتوون هەفت سالان لدویڤ زەمبیلەرۆشی دگەریت و لوه خته کۆ دچیتە سەر چیا به کۆ و ل ئەویرۆی دینیت زەمبیلەرۆش دگەل سێ حۆرییان یێ دناڤ کولیکاندا دگەریت، ل ئەویرۆی هەمی دبن خوشک و براین ئیک و ژ سپیدی هەتا تیفارێ دگەل ئیک دانووستاندان دکه ن، ل پۆزا دویڤدا گولخاتوون لدەڤ زەمبیلەرۆشی دکه فیتە خواری و ل ئەویرۆی دمريت، هەرسێ حۆری و زەمبیلەرۆش ئەوێ ل ئەویرۆی ڤه د شیرن. دئەڤێ چەندییدا چ تشت دەر باره ی مرنا زەمبیلەرۆشی نەهاتیە گوێن (Kaplan, 2020, p. 47-46).

ژلایه کۆ دڤه هەندەک دبیژن ل دەمێ زەمبیلەرۆش هاتیە ناگەدار کرن گولخاتوونا چووێ دناڤ جهێ ئەویدا، هینگی ئەوی هزرکر ئەو ئیدی نەشیت ب چ ریکان ژ دافین ئەوێ رزگار بیت، لەورا هەوار خۆ دگە هینته خودی و داخواز ژ خودی دکهت رحی ژ گیانی ئەوی بستینیت (Özsoy, 2018, p. 14)، ب ئەڤێ چەندی خودی داخوازا ئەوی بجه دەینیت و زەمبیلەرۆش دگە هیتە دەڤ خودی، زەمبیلەرۆش دلێ گولخاتوونیتا دەینیت، گولخاتوون ددانیت خۆ و دکهت قیری و هەوار، ژبەر حەژن کرنا خۆ بو زەمبیلەرۆشی ل ئەویرۆی دمريت (Samur, 2012, p. 83-84).

دیسان دمژاره کادیدا هاتیە دیار کرن ل دەمێ تێگەهشتی ئەو ژنا چووێه دناڤ جهێن ئەویدا، ئەو گولخاتوون، ب تۆره یڤه بەس دەیت و دچیت (Özsoy, 2014, p. 10)، و پاشی بەرهڤ داره کا مەزن یا چناری دچیت و ئەڤێ چەندی دبیژیتن: « ئو چنار تۆ من ڤه شیره، چاره کۆ لمن بکه، دناڤ چناریدا کونه هەبوو، چنار دگە هیتە ئیک» (Samur, 2012, p. 83-84)، پاشی گولخاتوون دچیت لدور ووبه رین چناری دگەریت زەمبیلەرۆشی نابینیت، ب ئەڤی رەنگی زەمبیلەرۆش ژ گولخاتوونێ رزگار دیت، هەژیه بیژین لدور

مرنا ئەوان ژبلی ئەشان مزاران چ تشتت دی نه هاتیه گوتن(Kaplan, 2020, p. 47-48). ئەف بیروبوچوونین لدۆر مرنا زەمبیلفرۆشی ب شێوهیه کێ ئاشکەرا دیاردبیت رەنگفەنا رهوشتی پافزێ ئهوی و گرێدانا ئەوی ب ئایینی فیه و دبیت ئەف چەندە بزفریت بۆ ئەوی شێوازی ئەفسانە پێهاتیه فەهاندن

دەرئەنجام

پشتی فەکوڵین ل سەر پتریا مزارین گریدایی ب ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هاتیه ئەنجامدان، هەندەک فەدیتن ژێ خویا دبن ب ئەفی رەنگی لخوازی دبارکری.

بشێوهیه کێ ئاشکەرا ژ ئەفی ئەفسانەین دیار دبیت کاریگەرییا سوفیگەری ل سەر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بوویه و ئایینی کارفەدانەکا بهیز ل سەر کەسایهتیا زەمبیلفرۆشی بخۆ هەبوویه و ئەف کاریگەرییه برێکا دیتنا کە لەخە کێ مرۆفە کێ مری گەهشتیه ئەوی و دپه یاما خۆدا زەمبیلفرۆشی بزاف کرییه بالا خەلکێ بۆ راستیا مرنی بکیشیت و بەری ئەوان بەدەت توبە کرن و نیزیکیبونا دگەل خودییدا داکو خۆشی ژ ژایانا پشتی مرنی وەرگرن و نەکەفن بەر سزایین خودی

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ددیروکا کوردیدا کارفەدانەکا باش ل پشت خۆ هیلایه و بوویه ئەگەری هندی بوویه رین ئەوی بەردەوام ددیروکا کوردیدا بهیتە باسکرن و ئەف شرووفە کرنه پتریا جارن ب شێوهی زارهکی دناڤ خەلکیدا رەنگفەدایه و بالا خەلکێ کیشیا و بوویه ئەگەری هندی رەهەندیین دیروکی بخۆفە بگریت و دچوارچووفەین پێشهایتین جفاکیدا جهی خۆ بگریت، چونکی روویدانین ئەفی ئەفسانەین دناڤ دیاردین جفاکێ کوردی یێ ئەوی سەرەمیدا سەرهلدايه و کارفەدانا خۆ ل سەر خەلکێ ب بەردەوامی هیلایه، ژبەرکو ئەو بوویه رین دناڤ روویدانین ئەفی ئەفسانەیندا هاتینه باسکرن زۆر دناڤ کورداندا بەر بە لافبوون.

روویدانین ئەفی ئەفسانەین زۆر کارتیکرن ل سەر کوردانسان کرییه و ئەوان ب چافە کێ زۆر هەستیار بەرێخودایه بوویه رین ئەوی و ب بالکیشی فە باستی پێشهایتین ئەوی کرییه و بۆ دیار بۆیه ئەف ئەفسانە ب شێوهیه کێ راسته قبنه یی دناڤ بازرین کورداندا روویدایه و رەنگفەدانا خۆ ل سەر جینین جفاکێ کوردیدا ل سەر انسهری کوردستان کرییه، چونکی بووینا وهختی و گەریانا زەمبیلفرۆشی ل دەفە رین کوردستاندا بوویه ئەگەری بەر بە لافبوونا ئەوی ب شێوهیه کێ زۆر بەرفره و رەنگفەدانا کە زۆر دبار ل سەر کوردان کرییه

ئەف ئەفسانەیه ل سەر بناخی سوفیگەری د فولکووری و میژوویا کورداندا هاتیه نقتساندن و ئەوین ئەف ئەفسانەیه فەهاندی هەولدايه په یامه کا رهوشتی و دەهههه پافزێ نیشان جفاکێ کوردی بدەن و بۆ دیار بکەن کریارین خەلەت دبنه ئەگەری په یادا بونا ئاریشهین جفاکی و دوویرکەفتنا مرۆفی ژ خودی و کەفتنا بەر سزایین خودی، له ورا ب ئەفی فەهینوکێ قییا جفاکی فیری سەرەدەرین باش بکەن و بەری ئەوان بەدەت کەدا حەلال و دوویر ژ توندوتیژی و زۆم و زۆرداریا خەلکێ هەزار. ژبەرهندي بناخی ئەفسانەین ل سەر شێوازی سوفیگەری هاتیه دارشتن، ئەف دەهههه کیدایه هزریین ئەفسانەین گریدایی دیاردین بەر بە لافین جفاکێ کوردینه

دپه یاما ئەفی ئەفسانەیندا ب شێوهیه کێ ئاشکەرا خویا دبیت زەمبیلفرۆشی رەنگفەدانەکا باش دبیاڤی سوفیگەرییدا دناڤ جفاکێ کوردیدا هەبوو، ئەوی دقیا برێکا په یاما خۆ یا ئایینی و سوفیگەری بەرێ خەلکێ بەدەت ئەنجامدانا کار و کریارین قەنج و بۆ دیار بکەت قەنجی بەردەوام ریکا خیری و باشین بۆ مرۆفان فەدکەت و نابیت مرۆف بتنی لدویف ئارەزویا دلێ خۆ بچیت، ژبەرکو پتریا ئارەزویین مرۆفی دبنه ئەگەری سەردابرا مرۆفی و مرۆفی پالدەت فیری رهوشت و کریارین خراب بکەت و دبنه ئەگەری شکاندنا کەسایهتیا مرۆفی. له ورا زەمبیلفرۆشی دپه یاما خۆدا هەولدايه بەری خەلکێ ب میژووبوونا دونیا یقه وەرگریت بۆ ئەوی رزقی یێ بەری مرۆفی ددەت باشی ل ئاخەرتی. ژبەر هندی ئەفی ئەفسانەین رەنگفەدانەکا باش دناڤ جفاکێ کوردیدا ب دیرێیا میژووین هەبوویه و دناڤ دەفە رین کوردان دا ب شێوهیه ئەفسانەین ب زارقین جیاواز دناڤ کورداندا رەنگفەدایه

ئەو فەهینوکین لدۆر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هاتین فەهاندن ب شێوازی جودا جودا هاتینه دارشتن دگەل هندی دا په یاما هەمیان ئیکه و ئەوان دقیا برێکا ئەفی ئەفسانەین میر و دەستەلاتدارین کورد هشیار بکەن و بیژنی نابیت هوین ژبەر بەر ژه وەندی و دەستەلاتا خۆ ببنه ئەگەری خرابکرنا خیزانین خۆ و پیدقییه هوین بزاین خەلکێ هەزار چەند زەحمەتی دبتە تا دشت داهاتی خۆ یێ رۆژانە کۆم دکەن و هوین ب شێوهیه کێ ب ساناهی دهین و باجه یان ژێ وەردگرن و پیدقییه هوین ژێ بچن کاری هەزاران ئەنجامبدن دا هوین ژێ تام کەن ژایانا ئەوان و نابیت بتنی بەری هەهه ل خاتینین جوان بیت و خۆشین بخۆ په یادا کەن و ژایانا خەلکێ خۆ بۆ خۆشین خۆ ویران بکەن

Karwan Salih WAISY

رەنگەدانانەفسانەما زەمبەلفرۆشی دناڤ کورداندا

دەپەياما خۆدا زەمبەلفرۆشی دڤیت بۆ میر و دەستەهەڵانداران ئاگەهدار بکەت و هوین ژى دى مرن و پیدڤییه بەردەوام خۆدئى لیبیرا هەووە بیت و پیدڤییه هوین بچن ناڤ گۆرستاناندا و بیرا خۆ ل خۆدئى بینن و بزەنن هوین ژى دى مرن، نابیت هوین بتنى هزرئى ل خۆشیا دونیایى بکەن و بدویڤ ئارمانجین خۆ یین دونیایى بچن، بەرۆڤاژى پیدڤییه ل سەر دونیایى هوین کارو کریارین باش ئەنجامبەدن داكو ل ئاخەرەتئى خۆدئى ل هەووە ببوریت و کریارین هەووە یین قەنج دى بەرئى هەووە دەت خۆدئى.

پاشبەند:

وێنەي کەلها زەمبەلفرۆشی ل فارقین

مەزارئى زەمبەلفرۆشی ل باتیفا

لیستا ژێدەران

پەرتووکی ب زماڤ کوردی (بیتین عەرەبی)

تأمیدی، صادق بهاء‌الدین. (۱۹۸۲). مه‌لویدا مه‌لایڤ باته‌یی، مطبعة سمیرامیس: بغداد

بادی، ئیسماعیل. (۲۰۱۲). مراد خانێ باه‌زیدی، گوڤارا سیلاڤ، (۱۲).

باه‌زیدی، مرادخان. (۱۹۷۵). چیرۆکی زه‌مبیل فرۆش یادگاری مرادخانێ باه‌زیدی به‌ شیوه‌یی سوورانی و کرمانجی، چ ۲، چاپخانه‌ی کوردستان: هه‌ولێر

بوا، تو‌ما. (۱۹۷۹). ژبانی کوردەواری کورته‌ باسیکی ژبانی کومه‌لایه‌تی و ئه‌ده‌بی و رۆشنییری و فۆلکلۆری نه‌ته‌وه‌ی کورده‌، وه‌رگیران له‌ عەرەبی: ئاواز زه‌نگه‌نه‌، وه‌رگیران ژ عەرەبی بۆ کوردی: حمه‌سعید حمه‌ کریم، سلێمانی

پیربال، فه‌ره‌اد. (۲۰۰۰). مه‌لا مه‌حموودێ باه‌زیدی (۱۷۹۹-۱۸۱۰) به‌که‌مین چیرۆکنووس و په‌خش‌اننووسی کورد تو‌یژینه‌وه‌یه‌ک له‌باره‌ی سه‌ره‌لدانێ به‌که‌مین چیرۆکه‌ کوردیه‌کان له‌تێوان سالانی ۱۸۵۶- ۱۸۶۰ دا، ده‌نگی کورد

خه‌زنه‌دار، مارڤ. (۲۰۱۰). میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، ده‌زگای چاپ و بڵا‌کردنه‌وه‌ی ئاراس: هه‌ولێر، ب ۲.

دوسکی، ته‌حسین ئیبراهیم، دوسکی مو‌حسین ئیبراهیم. (N.D). مه‌لایڤ باته‌یی ژبان و به‌ره‌م، چ ۲.

دێره‌شی، سه‌عید. (۲۰۰۵). دیوانا فه‌قیی ته‌یران، ده‌زگه‌هێ سپیریژ یڤ چاپا و وه‌شانێ: ده‌وک.

ردیڤی، وه‌صفی هه‌سه‌ن. (۲۰۰۸). به‌یتا زه‌مبیل فرۆش... دیروک- وارگه‌ه و چه‌ن ده‌ق، چاپخانه‌ی حجی هاشم: هه‌ولێر.

رشید، سولین حسنی. (۲۰۲۳). رۆلێ دیالوگی دبه‌رجه‌سته‌کرنا کاره‌کته‌ر و رویدانێڤن داستانیڤن «زه‌مبیل فرۆش و شیخێ سه‌نعانی» یڤن (فه‌قیی ته‌یران) دا، (نامه‌یا ماسته‌ری، پشکا زماڤ کوردی، کۆلیژا زانستین مرۆڤایه‌تی، زانکۆیا زاخو)

رودنیڤکو، م.ب. (۲۰۲۰). وتارگه‌لی ئه‌ده‌بی کوردی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست و پاشکۆیه‌ک، وه‌رگیران له‌ رووسییه‌وه: ئه‌نوه‌ر قادر محه‌مه‌د، ده‌زگای رۆشنییری جه‌مال عیرفان: سلێمانی.

ره‌سوول، عیززه‌دین مسته‌فا. (۱۹۷۰). ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی لیکۆلینه‌وه‌، چاپخانه‌ی دار الجاحظ: به‌غدا.

ره‌سوول، عیززه‌دین مسته‌فا. (۲۰۱۰). لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی، چ ۳، ده‌زگای ئاراس: هه‌ولێر.

سالج، ئیسماعیل ئیبراهیم محه‌مه‌د. (ب.م). مرادخانێ باه‌زیدی.

شېخانى، سعدالله اسماعيل. (1986). چيرۆك و بهيتى (لاوس و خهزال) و (زه ميبيلفرۆش)، چاپخانه ئه سعه دى.

شيفيلى، أ.م. مينيشا. (2019). الأكراد، ترجمة عن الروسية: منير حوج، مراجعة و تدقيق: دار التنوع الثقافي، الإشراف العام: إبراهيم عيسى، دار التنوع الثقافي: دمشق

صفى زاده، صديق بۆره كه يى. (1434). زه ميبيل فروش، چاپخانه فروهر: تاران.

عبدالرزاق، ژيگر نجيب. (2017). بنياتن هۆنه رى د داستانا زه ميبيلفرۆش يا «فه قىن تهيران و مراد خانى بايه زيدي» دا، (نامه يا ماسته رى، مه كه زانستا زمان و چاندا كوردى، نه نستيتويا زمانين زنديين ل تركيه يى، زانينگه ها ماردىن ئارتوكلو يى).

عبدالرزاق، ژيگر نجيب. (2022). جوداهايا ناليى فۆرم و نافه رۆكا تيكستا زه ميبيلفرۆشى دناڤه را فه قىن تهيران و مراد خانى بايه زيدي دا، ژ تيموورتاش و نه وين ديت، فه قىناسى ميراتا فه قىن تهيران، زانكويا يوزونجيل، وان.

عمر، فاضل. (2017). زه ميبيلفرۆش وه كو يۆتۆپيايه كا كوردى، ده زگه ه نالبه ند يى چاپ و وه شانن: دهۆك.

كوردوييف، ق.ك. (2006). كوردناسى، وه رگيران: رهوف حه سه ن، وه زاره تي رۆشنيبرى به رۆبهره يتي خانه ي وه رگيران: سلیمانیه.

مه جید، نزار. (2013). زه ميبيل فروش دناڤه را فارقيتن و ده قه را باتيفا دا، گوڤارا سيلاف، (18).

هاوکارى. (1973). ره خنه له باره ي بنجى ميژويى چيرۆكى «زه ميبيلفرۆش» وه، رۆژنامه ي هاوکار، (188).

هلۆرى، نه وزاد زاده. (2017). هه تا نها مه زارگه ه ن زه ميبيل فروش نوويه جهه كن گه شت و گوزارى، رۆژناما نه فۆرۆ، ژماره (2030).

هلۆرى، نه وزاد. (2016). زه ميبيلفرۆش كتيه و چۆن گه يشته باتيفا، وشه، به رده سته ل سه ر: <https://wishe.net/details>. (رۆژا سه ره دانى 05=Jor&2222=aspx?=?=hewal&jmare 2024/11/17).

يوسف، عبدالرقيب. (1998). ده وله تي دۆسته كى له كوردستانى ناوه راستندا، وه رگيران و كورت كردنه وه ي: ابوبكر على، چاپخانه ي وه زاره تي په روه رده: سلیمانیه.

يوسف، هۆشه نگ شيخ محمه ده. (2024). ئيشراقى فه قى تهيران، چ، 1، چاپخانه ي هئيفى: هه ولير.

ئوسكارمان. (2016). بهيتى زه ميبيل فرۆش ژ كتيبا شيوه زارى كوردى موكرى، فه ژينبو كس، به رده سته ل سه ر: <https://books.vej.in>. (رۆژا سه ره دانى 9960/net/ck/text 2024/11/5).

References

- Amedî, S. B. (1982). *Mewlûda melayê batayî*, Çapxaneyê Smîramîs
- Ath, H. (2024). Destanên kurdî ji aliyê taybetmendiyên dirûvî ve. *Journal of Oriental Scientific Research/E-Sarkiyat Ilmi Arastirmalar Dergisi*, 16(1).
- Badi, Î. (2012). *Murad xanê bayazîdî*, Kovara Silav, (12).
- Bayazîdî, M.X.(1975). *Çirokî zambil froş yadgarî murad xanî bayazîdî bi soranî û kurdî*, Cild 2, Çapxaneyê Kurdistanê.
- Beyter, Ö. (2024). Çavkaniyên hizrî yê feqîyê teyrân. *Nubihar Akademi*, (22), 31-62.
- Bois, T.(1979). Jiyana kurdî- bi kurtî li ser jiyana neteweya kurd a civakî, edebî, çandî û folklorî ye.
- Çifçi, T. (2019). Motîfa şertdanîne di kilamên dengbêjan de. *Şarkiyat*, 11(1).
- Deraşî, S. (2005). *Dîwana feqî teyrân*, Weşanxaneyê Spîrêz
- Duskî, T. Î. & Duskî, M. Î.(N.D). *Malayê Batayî Jiyân û Berham*, C2
- Ebdulrezaq, C. N. (2017). *Di çîroka feqî teyrân û mûrad xan bayezîdî de pêkhatina hunerî*. Teza masterê, Enstîtuya Zimanên Zindî li Tirkîyê, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê.
- Ebdulrezaq, C. N. (2022). Cudahiyên Form û Naveroka Nivîsa Zambilfroşî di navbera Feqî Teyran û Murad Xan Bayazîdî de, Dnd. Timûrtaş û yê din (Edt.), Faqinas^,- Mirasa Feqî Teyran, Peywend.
- Hewkarî.(1973). Rexne li ser koka dîrokî ya çîroka “Zambilfroş”, *Rojnameya Hawkar*, (188).